

**ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ
• ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ •**

Педагогически факултет

Катедра „ Педагогика и управление на образованието“

Гергана Димитрова Колчакова

**Приобщаваща образователна среда за ученици със специални
образователни потребности**

Автореферат

на дисертационен труд за присъждане
на образователна и научна степен „ Доктор“

Област на висше образование: **1. Педагогически науки**

Професионално направление: **1.1. Педагогика**

Докторска програма: „ **Специална педагогика**“

Научен ръководител: **проф. д.п.н. Дора Левтерова**

Пловдив, 2020

Дисертационният труд „ **Приобщаваща образователна среда за ученици със специални образователни потребности**“ е обсъден на заседание на катедра „Педагогика и управление на образованието“ на Педагогически факултет към Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ на 14.01. 2020 г. и насрочен за защита. Защитата на дисертационния труд ще се състои на 27.03.2020 година от 10.00 ч. в Педагогически факултет, Нова сграда на ПУ „ Паисий Хилендарски“, (*заседателна зала*), гр. Пловдив.

Дисертационният труд е в общ обем от 256 стандартни страници. Използваната литература съдържа **106** източника, от които **63** на кирилица, **7** на латиница, **24** нормативни документи, **12** интернет ресурси. В рамките на изложението са включени **22** фигури, **78** диаграми, **17** таблици. Към дисертацията има и **5 допълващи приложения**, които съдържат методиките на изследването- инструмент за оценка на средата, анкетни карти, въпросници, както и обобщен модел на приобщаваща образователна среда със специфични компоненти за ученици със зрителни проблеми. Структурата на дисертационният труд включва **увод, използвани съкращения, четири глави, обобщения и изводи, заключение, препоръки към практиката, приноси, списък с използваната литература.**

Увод:

Признание на света и Европа е, че неуспехите на децата в училище, както и неравният достъп до образование, се заплаща с висока цена. Разделното образование дава негативно отражение върху развитието на всички деца, а образователната сегрегация за децата със СОП нанася непоправими щети върху тяхната психиката и социална реализация. Днес подобряването на постиженията на всеки ученик се разглежда не само като политическа инициатива, но и като непрекъснат стремеж и морален императив на всяко демократично общество. Стремежът към промяната на политиките и качеството на образователните системи, означава промяна и на качеството на живот в обществата.

В този контекст стартът на ПО в България може да бъде определен като важно и изключително необходимо случващо се явление. Приобщаващото образование и създаването на подходяща подкрепяща среда за всяко дете са едни от най- дискутираните теми в съвременното българско училище след влизане в сила на ЗПУО през август 2016 година. За всички участници в процеса на приобщаване вече е ясно, че усилията трябва да бъдат насочени към мащабни педагогически рокади и устременост към обновяване на училищните политики и практики.

Днес промяната в българската образователна система е налице. Макар и с бавни, но значими стъпки приобщаващото образование набира скорост. Концепцията му се обсъжда на различни форуми и публични дискусии. За учителите се организират обучения за усвояване на професионални приобщаващи ценности и практически компетентности. В училищата се създават екипи за подкрепа за личностното развитие, като за целта се назначават различни специалисти, спрямо потребностите на децата. Директорите определят координатори, хора с опит по приобщаването, които да организират и координират процеса съобразно европейските стандарти. Материалната база се модернизират, въвеждат се обучителни технологии, нови методи на преподаване и пр. Прилагането на приобщаващото образование в българските училища дава и своите първи резултати. От тях вече могат да бъдат изведени както позитиви, така и нерешени проблеми, а също и много въпроси, свързани с това- *коя е най подходящата подкрепяща образователна среда за детето със СОП и как, с помощта на кого и при какви условия,*

тя може да бъде организирана и определена като най-ефективна, най-стимулираща и развиваща?

За съжаление, редица наблюдения показва, че много училища все още не разполагат с качествена среда, която да обезпечи различните потребности на децата. Прилаганият към момента вариант на организиране на подкрепяща среда не покрива очакванията на много родители, учители и на обществото като цяло. Съществуващото разминаване между стандарти и практики за провеждане на гъвкаво и ефективно обучение, поставя изискването за обновяване възгледите и знанията на педагогическите специалисти. В тази връзка, познаването и прилагането на модел за оценка и анализ на компонентите на приобщаващата образователна среда за учениците със СОП би оптимизирало в голяма степен работата на училищните екипи. Приложеният инструмент за оценка на средата в дисертационното изследване определя степента на съотнесимост на организираните подкрепящи дейности спрямо приобщаващите принципи и законодателните стандарти, фиксира бариерите в приобщаването, набелязва и подрежда по значимост проблемните области, като определя приоритетите за промяна и усъвършенстване на приобщаващото образование в конкретното училище. Той се основава на принципите на екосистемата, според които образователни мениджъри, учители, ученици, родители, представители на местни общности, влияят пряко върху развитието и участието на ученика със СОП, който е поставен в центъра на този процес.

Непрекъснато нарастващата потребност от подобряването на качеството на обучение на учениците със СОП налага нов поглед върху училищната среда. Прилагането на ефективни модели за оценка на средата структурира допълнителната подкрепа, оптимизира работата на екипите за подкрепа за личностно развитие и помага на педагогическите специалисти сами да определят степента на приобщаване на своите ученици, като обръщат специално внимание на подкрепящата среда в социален, образователен и социален аспект.

Важността и актуалността на изследвания проблем търсим в новите организационни тенденции, свързани с подкрепата и социализацията на учениците със СОП в условията на приобщаващото образование. Интересът към темата е **провокиран** от предизвикателствата, които стоят ежедневно пред мен в професионален план като специалист и ръководител на институция, чиято основна задача е да реализира политиките и практиките на приобщаващото образование в област Пазарджик.

Първа глава „ **Теоретичен анализ на приобщаващата образователна среда в общообразователното училище**“ е с обем 41 страници и разглежда:

- Средата като жизнено определящ фактор за човека в социалната еволюция.
- Образователната среда като система от влияния, условия и възможности за развитието на детската личност и като фактор за качествено обучение.
- Динамичните и многопластови обкръжения и отношения на образователната екосистема: ученик-учител-среда.
- Резултатите, процесите и структурите на качественото приобщаващо образование в училищна възраст, представени в екосистемен модел, организиран в пет измерения.
- Концепцията на приобщаващата образователна среда, нейната определеност и нормативна осигуреност в международни и държавни документи.
- Базисните условия за успешно приобщаване на всички ученици в училището.
- Моделите на приобщаваща образователна среда в България.

Социалната еволюция на човека и човешката общност определят специфичния характер на човешката среда като сложен комплекс от социални, културни, икономически, пазарни, материални и природни условия за живот и дейност на хората, които в съвременната действителност са свръх динамични.

Според Ясвин. В., (2001), понятието „ среда на човека“ обхваща комплекс от природни (*физически, химически, биологични*) и социални фактори, които влияят пряко или косвено, мигновено или дългосрочно на живота и дейността на човека.

Гибсън, Д., (1988) определя **възможностите** като мост между субекта и средата: „Възможностите се определят както като свойство на средата, така и като свойство на самия субект. Колкото повече и по- пълно личността използва възможностите на средата, толкова по- успешно ще се осъществява неговото свободно и активно развитие. Човек едновременно се явява продукт и творец на своята среда.“.

Изучаването на факторите на **образователната среда** е било и остава приоритет на педагогическата наука, която я определя най- общо като система от влияния, условия и възможности за формиране и развитие на детската личност. Учителят и ученикът са определени като равностойни субекти на образователния процес, а значимостта на средата се идентифицира с осъществяваното взаимодействие между тях.

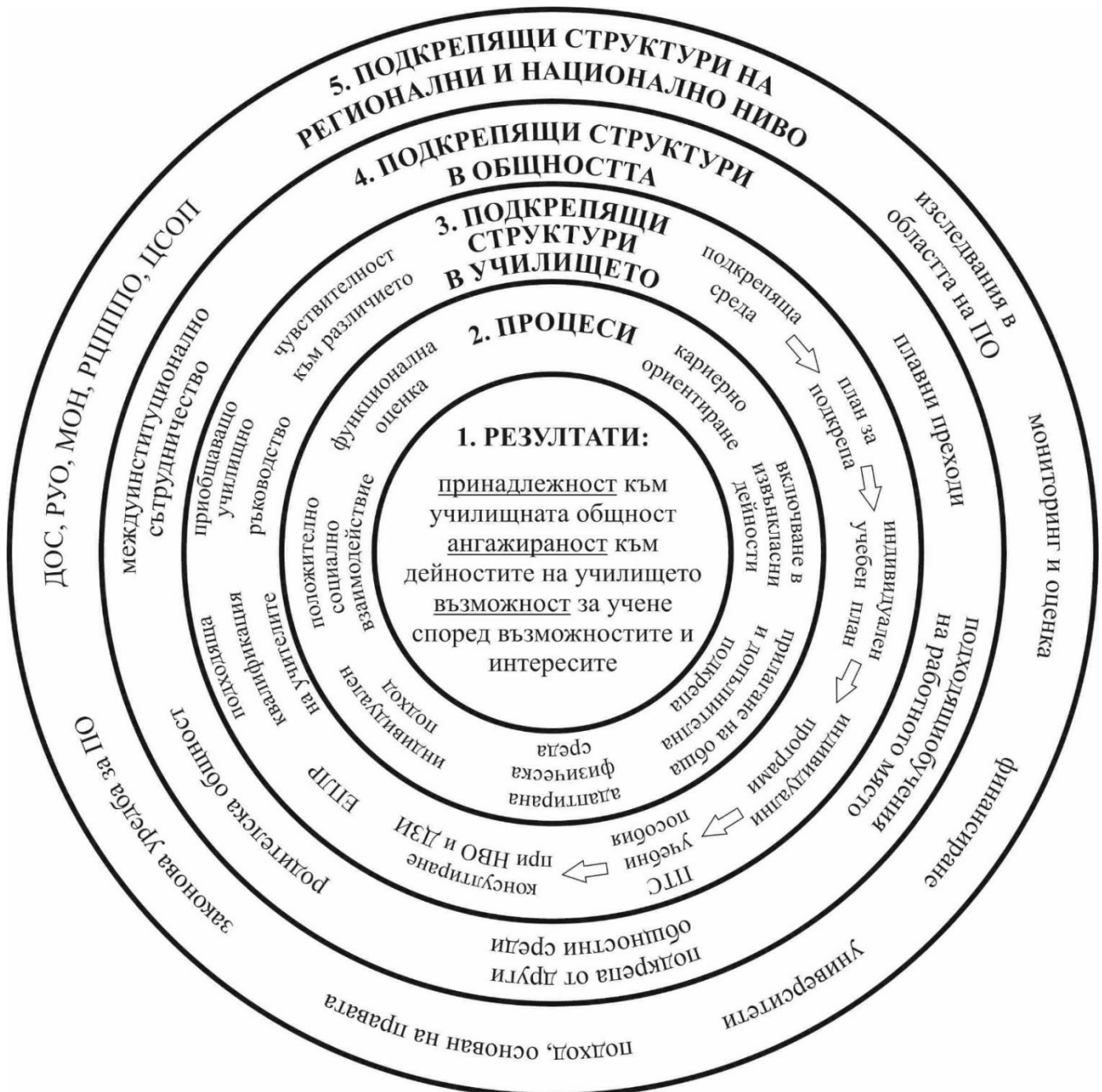
Средата се явява място, на което се осъществява многостранно взаимодействие- физическо, психическо, информационно, естетическо, познавателно, творческо. Динчийска представя съвременното разбиране за предметно- пространствена среда, а именно, че „...тя не е елементарна физическа категория, а културно- педагогически комплекс“ (Делчева. Т. Динчийска, С., и др., 2019). В по- широк смисъл, в този комплекс живеят, работят и имат отношение към него деца, учители, родители, представители на местни общности и др.

В дисертационната разработка е разгледана връзката между приобщаващата образователна среда и качеството на образование на учениците със СОП. Положителните промени, свързани със създаване и усъвършенстване на подкрепяща образователна среда, следва да дадат по- високо качество на образованието и социализацията на учениците със СОП и съответно- изискванията за по- добро качество на обучението на тази категория деца, поставят условия за подобряване на образователната среда, за проектирането и спрямо индивидуалните потребности и привеждането и в съответствие със съвременните изисквания на ПО като цяло.

За развитието на хората с увреждания и за удовлетворяването на специалните им потребности съществуват различни подходи. Един от тях е т. нар. **Екологичен модел**, при който се изтъква взаимовръзката на лицето с увреждане с хората около него и със социалните и образователни институции. Моделът е предложен от Brim (1975), най- пълно развит от Bronfenbrenner (1979) и Park, Sladi (1983). Авторите успяват да пресъздадат новия смисъл на отношенията **индивид- среда**. С диференцирането на факторите на околната среда (*семеини, географски, политически, икономически, културни*), които имат свойствата да оказват влияние върху развитието и разпознаването на съществуващите взаимодействия между тях, се очертават възможностите на развитието на индивида (по Гърбачева, А., 2015).

За целите на проучването в дисертационната разработка е приложен **екосистемен модел на приобщаващото образование в училищна възраст**, който може да се използва като *рамка за планиране, подобряване, мониторинг и оценка на качеството на приобщаващото образование в училищна възраст на местно, регионално и национално равнище*. Моделът е организирани в пет измерения: **резултати, процеси, подкрепящи структури в образователната институция, подкрепящи структури в общността, близка до училището и подкрепящи структури на регионално и национално ниво.**

На **Фигура № 1** е представен Екосистемен модел на приобщаващо образование в училищна възраст.

Промяната на облика на училищната среда и превръщането и в приобщаваща за всички ученици, в това число и за учениците със СОП, отдавна е обект на обсъждане на редица световни и европейски форуми. Едни от основните документи, в които **за първи път се поставя** акцент върху необходимостта от качествена **промяна на образователната среда**, ориентирана към личността, интересите и възможностите на учениците са: „Стандартни правила за равнопоставеност и равни шансове за хората с увреждания“ (1993), Декларация от Саламанка, Испания (1994), Рамката за действие от форума в Дакар, Сенегал (2000) и др. През 21 век всички тези документите са поставени в нов контекст, а националните политики на редица страни, в това число и на България, предприемат реални действия за утвърждаване на приобщаващото образование и изграждане на приобщаваща среда в училищата, която адекватно да отговори на многообразието от потребности на учениците. Създаването на приобщаваща образователна и социална среда се приема за най- ефективен начин за борба с дискриминацията и изключването, за гарантиране на достъпа до образование за всички, без разлика в здравен, етнически, социален, икономически или полов статус.

Основната промяна във философията на новия образователен закон в България се изразява в прилагането на нова организация и методики на образователния процес, широко гражданско участие, хармонизиране на образователната ни система с европейските измерения, постигане на равенството на шансовете.

Успешното приобщаване не само по отношение на конкретна група деца, а и по отношение на всички в училището- и възрастните и учениците, се определя от следните няколко **базисни фактора**, свързани с:

1. Личните нагласи на училищните ръководители и учителите да разбират, споделят и прилагат философията на приобщаващото образование.
2. Създаването на приобщаващи култури, изработването на приобщаващи политики и развиването на приобщаващи практики.
3. Ефективното сътрудничеството с родителите и семействата, основано на взаимно доверие и уважение.
4. Изграждането на толерантна ученическа общност.
5. Активната подкрепа за училището от местните общности.

Моделите на приобщаваща образователна среда в страната са представени подробно в съвременната нормативна образователна уредба. Те са описани конкретно и ясно с намерението да бъдат реализирани на ниво училище и детска градина от подготвени и мотивирани училищни екипи.

Независимо от факта, че училищата се подчиняват на единни нормативни изисквания и стандарти, те са институции със собствена специфична организация, структура, система на действие, различен начин на планиране и пр. Те притежават различни екипи, нагласи, практики и ресурси, което трябва да бъде отчетено. В тази връзка не бива да очакваме от всички училищата да се реформират с еднакви темпове, още повече, че приобщаващото образование е продължителен процес, който изисква време. Поради специфичните характеристики на образователните институции са налице и разнообразни модели на подкрепяща образователна среда.

Втора глава „ Ученици със СОП с допълнителна подкрепа за личностно развитие в условията на ПО“ е с обем 92 страници и **разглежда:**

- Групите СОП, основните характеристики на различните видове увреждания, нарушения и/или затруднения, особеностите на учене и социализация при учениците с проблеми в развитието.
- Начините на организиране на обучението на учениците през различните времеви периоди / *обучение в специално училище, интегрирано, приобщаващо обучение*/, в резултат на съществуващите към момента модели на отношение към уврежданията / *медицински, социален*/
- Модел на отношение към уврежданията и здравето- МКФ/ ISF. Функционално оценяване на индивидуалните потребности.
- Международни законодателни политики по прилагане на приобщаващото образование. Подкрепа за личностно развитие в контекста на българската образователна система.
- Приобщаваща образователна среда за ученици със СОП- основни и специфични компоненти.

Въпреки че и медицинският и социалният модел на отношение към уврежданията са частично обосновани, нито един от тях не е самодостатъчен. Увреждането е комплексен феномен, който е както проблем на ниво човешко тяло, така и сложен, преди

всичко социален феномен. Един по- добър модел на уврежданията би бил този, който синтезира постулатите на двата модела и това е холистичният, био- психо- социален модел на МКФ, който отчита както ролята на факторите на средата за съществуването на увреждането, така и тези на здравословното състояние.

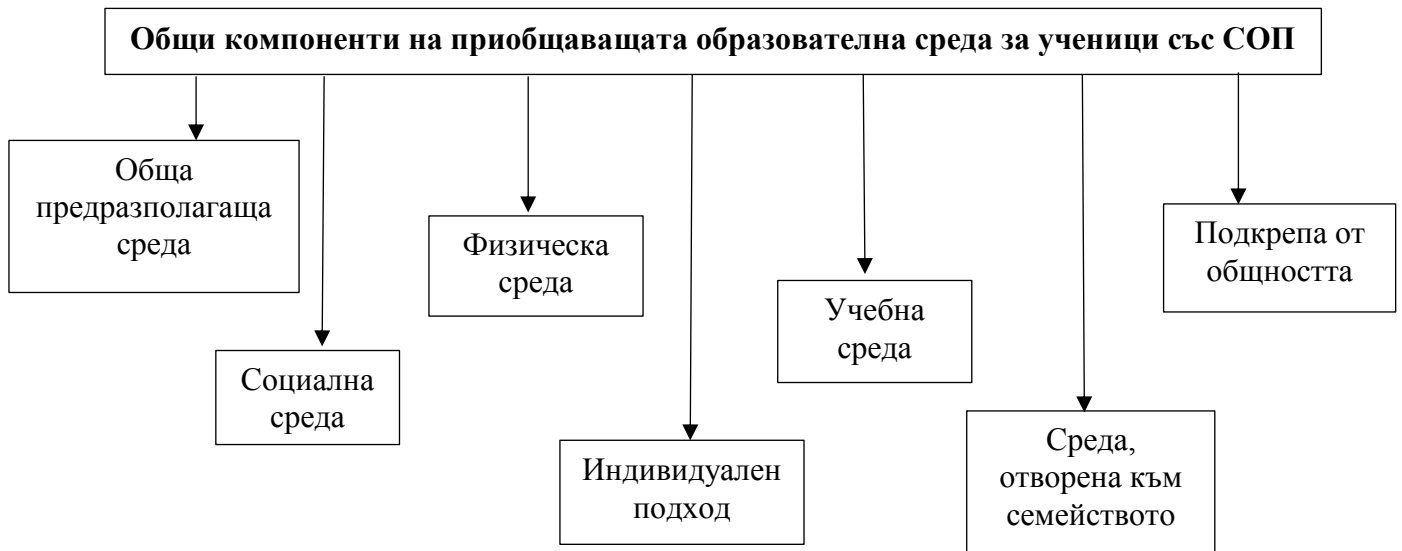
На *Таблица №1* са представени основните компоненти на функционалното оценяване според Международна класификация на човешката функционалност, уврежданията и здравето.

ISF / МКФ на СЗО		
Здравословно състояние		
(разстройство или заболяване)		
1. Структура на тялото и функциониране	2. Действие (активност)	3. Участие (включване)
4. Фактори на средата (обкръжението)	5. Фактори на индивида (лични фактори)	

Приобщаването като водеща обществена ценност има своя история и развитие. Посоката на развитие е свързана не само с промяна на образователните системи, но и на мястото на човека в обществото. Образованието е обявено за право на всички в различни международни и държавни документи през годините до днес, представени подробно в дисертационната разработка. **Подкрепата за личностно развитие** се явява нов компонент в българските образователните политики днес, който отваря пътя за трансформация на образователната среда и ефективно организиране на всички нейни елементи. Подкрепата извежда на преден план динамичния аспект на обучителните отношения между ученика, учителя, родителите, специалистите и другия персонал, където всеки участва в процеса на разкриване и развитие на индивидуалния потенциал..

Изведените в дисертацията **общи/основни компоненти** на приобщаващата образователна среда за ученици със СОП припокриват съдържателните пунктове на **инструмента за оценка на средата** .Те поставят фокус върху онези страни на средата, които оказват значително влияние върху ангажираността, развитието и ученето на ученика със СОП, основавайки се на принципа на екосистемата, в която опитът на детето се разглежда като функция на проксимални процеси в обкръжаващата го среда.

На **Фигура №2** са представени общите /основните компоненти на приобщаващата образователна среда за ученици със СОП

На **Фигура №3** са представени специфичните компоненти на приобщаващата образователна за ученици със СОП.

Трета глава- Дизайн на изследването

Обект на проучване е приобщаващата образователна среда като ключов фактор за успешното учене и участие на всички ученици.

Предмет на изследване са общите и специфични компоненти на приобщаващата образователна среда за ученици със СОП в общообразователното училище.

Целта на експерименталното проучване е да изследва компонентите на приобщаващата образователна среда за ученици със СОП, организирани и реализирани от училищните екипи в подкрепа на достъпа до образование и качествено обучение на учениците със СОП.

Задачи:

1. Да се дефинира понятието „приобщаваща образователна среда“ за ученици със СОП в условията на приобщаващото образование, като се систематизират и обобщят основните и специфични компоненти на средата.
2. Да се проучи нормативната осигуреност в България по прилагане на приобщаващото образование за ученици със СОП и дейностите по подкрепа за личностното развитие, представени като основен акцент на подкрепящата среда в системата на училищното образование.
3. Да се проучи разбирането на участниците в приобщаването /*директори, учители, непедagogически персонал, родители, представители на други общностни групи*/ за същността и значението на приобщаващата образователна среда за учениците със СОП и техните компетентности, свързани с прилагане на компонентите на средата- общи и специфични, като се разработят въпросници и анкетни карти.
4. Да се адаптира и приложи инструмент за оценка и анализ на приобщаващата образователна средата за ученици със специални образователни потребности.
5. Да се разработи обобщен **модел** на приобщаваща образователна среда с общи и специфични компоненти за специални потребности, свързани с нарушено зрение.
6. Да се формулират изводи и практически насоки за усъвършенстване елементите на подкрепящата среда за учениците с различни видове увреждания/ нарушения/ затруднения, обучавани в масовото училище.

Хипотези на изследването

Хипотеза-1: Приема се, че приобщаващата образователна среда за ученици със СОП в общообразователното училище има многокомпонентна структура, чиито елементи са неделими, взаимосвързани и синергитични.

Хипотеза-2: Предполага се, че ако фамилните и местни общности бъдат активно ангажирани с приобщаващите дейности, то подкрепящият ефект за училището при реализирането на подходяща приобщаваща среда за учениците със СОП, би бил по-висок.

Хипотеза-3: Счита се, че качеството на приобщаващата образователна среда за учениците със СОП е в пряка корелация с приобщаващата култура на образователната институция.

Хипотеза-4: Приема се, че прилагането на адаптирания инструмент за оценка на средата, ще повиши ефективността на приобщаващите училищни практики, насочени към учениците със СОП.

Хипотеза-5: Допуска се, че практическото приложение на **обобщени модели** на приобщаваща образователна среда / с общи и специфични компоненти/ за ученици с различни специални потребности, ще оптимизира допълнителната подкрепа за личностно развитие на тези ученици.

Нулева хипотеза-0: Нормативно регулираната допълнителната подкрепа за личностно развитие на учениците със СОП структурира приобщаващата образователна среда и не се нуждае от допълнителни концепции.

Методи на изследване

- **Анкета за директори/заместник директори на общообразователни училища**

Анкетата е разработена на база структурирания подход към оценяването, развитието и управлението на приобщаващите процеси в училището, представен в Британската методика- „**Индекса за приобщаване**“ и има за цел: да установени приобщаващите ценности и култури, споделяни от образователните мениджъри и учителите, както и нагласите им, свързани с организиране и прилагане на приобщаваща образователна среда за всички ученици, в т.ч. и за учениците със СОП.

Училищните ръководители играят ключова роля във всяка една образователна реформа. Те имат властта и позицията да планират, организират и разпределят всички ресурси, с които разполага образователната институция- *човешки, финансови, материални*, при реализиране на образователните приоритети. Приобщаващото образование е стратегическа цел за българското училище и директорът е този ,който пръв трябва да вдъхнови за това своите учители.

Изследването чрез анкетата е представено спрямо **трите взаимосвързани измерения:**

- *създаване на приобщаващи типове култури*
- *изработване на приобщаващи политики*
- *развитие на приобщаващи практики.*

Анкетата прави проверка на хипотезата за пряката корелация между качеството на приобщаващата образователна среда и приобщаващата училищна култура на образователната институция - **Хипотеза №3.**

- ***Въпросник за родители на ученици със СОП, обучавани в общообразователна среда.***

Нормативната образователна уредба ясно формулира правата на родителите на учениците със СОП и тяхното участие в образователния процес- *от оценяването на индивидуалните потребности от ДПЛР, през избора на форми на обучение, изготвяне на планове и програми, до преминаване в следващ клас и/или етап на обучение.* Тяхното участие е важно и изключително подкрепящо за педагогическите специалисти, тъй като родителите най- добре познават своите деца, наясно са с техните силни и слаби страни, интереси и потребности. Важна характеристика на приобщаващото училище е, че то е гостоприемно и комфортно място за всички деца, родители и учители, където всеки може да изразява свободно мнение и позиция.

Наред с правата, родителите имат и своите отговорности, които се очаква да бъдат споделени с учителите в екип и разбирателство. Положителните аспекти на тези взаимоотношения са важен компонент на приобщаващата образователна среда.

Целта на въпросника е да бъде установено:

- До каква степен родителите са включени в процеса на приобщаване на своите деца, като партньори на училището?

- Каква е тяхната готовност да участват в дейностите на училището?
- Какви проблеми отчитат родителите при организирането на ДПЛР и изграждането на приобщаващата образователна среда за децата им в училище?
- Какви са очакванията на родителите към училището, свързани с приобщаващото образование и пр.?

Въпросникът прави проверка на **хипотеза №2**, отнасяща се до: повишаване на подкрепящия ефект за училището при реализирането на приобщаваща образователна среда, ако родителите бъдат активно ангажирани с приобщаващите дейности.

- **Анкета за членовете на Обществените съвети към училищата**

Един от основните компоненти на приобщаващата среда за учениците със СОП е ангажираността на различните общностни групи в подкрепа на училището по пътя на преобразуването му в приобщаващо.

Според Радулов, В. (2007) „съвременното училище, независимо дали е обикновено, или специално, за да бъде максимално полезно на детето, трябва да се отваря, както към семейството, така и към всички обществени институции, организации и структури“. Ресурсите на местните общности винаги са повече от използваните до момента и подобно на бариерите пред ученето и участието и ресурсите могат да бъдат открити в различни аспекти на живота в общността.

Резултатите от анкетното проучване са важни от гледна точка на това, че обществените съвети се явяват ценни партньори на училищата, създадени да подпомагат активно тяхното развитие, както и да осъществяват граждански контрол над управлението им. Към тях вече има заявени високи изисквания и очаквания за съдействие при подобряване на различни аспекти от училищния живот, включително и по отношение грижата за децата с различни видове увреждания и/или нарушения, които се обучават в обща образователна среда.

Имайки възможността, вменена от новото законодателство да предлагат мерки за подобряване на качеството на образователния процес, обществените съвети са в правомощия да:

- предлагат начини, по които училището да се управлява и реформира
- дават становища за разпределение на бюджетните средства по дейности и приоритети

- анализират състоянието на училищната среда, да препоръчват мерки за подобряване на условията за учене, обогатяване на ресурсите и т.н.

Целта на въпросите от Анкетата за членовете на обществените съвети е: да бъде установено как общностите, в лицето на тези структури участват в дейностите на училището и каква подкрепа оказват на образователната институция в процеса на прилагане на приобщаващото образование и създаване на подкрепяща среда за ученици със СОП. Анкетата се прилага за да направи проверка на хипотезата относно повишаване на подкрепящият ефект за училището, ако представители на общността бъдат активно ангажирани с училищните дейности- **Хипотеза № 2.**

- ***Инструмент за оценка на средата***

Инструментът за оценка на приобщаващата средата е адаптиран вариант на инструмента за самоанализ на средата за приобщаващо образование в ранна детска възраст на Европейската агенция за специални потребности и приобщаващо образование. Адаптацията е съобразена с условията в българското общообразователно училище, с проксималните процеси, през които преминават учениците в училище и е в контекста на разбирането на понятието за „приобщаваща среда“, формулирано в българската нормативната образователна уредба- ЗПУО и наредбата за приобщаващото образование.

Инструментът за оценка и анализ на подкрепящата средата за ученици със СОП включва **6 групи въпроси**, които засягат различни аспекти на приобщаването:

1. Цялостна предразполагаща среда
2. Приобщаваща социална среда
3. Физическа среда, благоприятна за ученика със СОП
4. Подход, насочен към ученика
5. Приобщаваща учебна среда
6. Среда, отворена към семейството

Избраните аспекти на приобщаването и начинът, по който е структуриран инструментът за оценка, насочват вниманието на респондентите към **общите и специфични** компоненти на приобщаващата образователна среда за учениците със СОП, като всеки един от тях има конкретно значение и принос за приобщаването, ефективната работа и устойчивите резултати при децата от тази група.

Целта на въпросите е да бъде установено:

- Какви са разбиранията на училищния персонал- (*педагогически и непедидагогически*) за приобщаваща образователна среда за ученици със СОП?

- В каква степен са организирани и функционират различните компоненти на средата- общи и специфични в училищата, в които работят?

- Как протича процесът на приобщаващото образование и ДПЛР за учениците със СОП-успехи, проблеми и перспективи, три години след старта на приобщаващото образование в страната?

Инструментът за оценка на средата е изготвен по начин, който дава възможност на респондентите, освен да отбележат предпочитаните от тях отговори на въпросите от шестте групи- „да“, „не“ и „донякъде“, също и **да опишат** своите разсъждения по някои от тях. Това значително подпомага изпълнението на поставената цел на емпиричното проучване и предполага задълбочен, качествен анализ на получените резултати. С инструментът за оценка на средата се прави проверка на **хипотеза №1** относно многокомпонентната структура на приобщаващата образователна среда за ученици със СОП, чиито елементи са неделими, взаимосвързани и синергични.

Познаването и прилагането на Инструмента допълва и надгражда знанията на училищните екипи относно спецификата на приобщаващата образователна среда за учениците със СОП, което от своя страна предполага подобряване на качеството на обучение на тези деца в организирани и структурирани условия, съобразени с индивидуалните потребности и интереси, създадени от знаещи и мотивирани училищни екипи. Така се прави проверка на **хипотеза № 4** относно подобряване на приобщаващите практики, насочени към учениците със СОП чрез прилагане на инструмента за оценка на средата.

Участници в изследването

. **Общ брой участници** в изследването-**317**. От тях:

1. Педагогически специалисти / *без директори на училища*/-154. От тях:
 - Общобразователни учители-70
 - Ресурсни учители-51
 - Други специалисти с педагогически функции-33 (*логопеди, психолози, рехабилитатори на слуха и говора, учители на ученици със зрителни нарушения, ерготерапевти*)

2. Непедагогически училищен персонал-16 (*административни служители и помощен персонал*)
3. Директори на общообразователни училища-50
4. Родители на ученици със СОП-60
5. Членове на Обществени съвети към училищата-37

Етапи на цялостният изследователски процес

Подготвителен етап:

1. Проучване и анализ на литературни източници по темата- „ Приобщаваща образователна среда за ученици със СОП“.
2. Подготвяне на методиките за изследване- въпросници, анкети, инструмент за оценка на средата
3. Определяне на целевите групи.

Изследователският инструментариум е специално разработен, адаптиран и ориентиран към отделни целеви групи, имащи пряко отношение към приобщаващото образование, като цяло и в частност, към общата и допълнителната подкрепа за личностно развитие на учениците със СОП в условията на приобщаващото образование.

Изследователски етап:

1. Провеждане на емпиричното проучване
2. Събиране на данни.

Период на изследване: *септември 2017 г. – януари 2019 г.* Място на провеждане на проучването: *училища в областите Пазарджик, Плевен, Шумен, Ловеч, в които се обучават ученици със СОП.*

Заключителен етап:

1. Обработка, анализ, обобщаване на получените резултати.
2. Извеждане на изводи и препоръки към практиката.
3. Изготвяне на **обобщен модел** на приобщаваща образователна среда със специфични компоненти за специални потребности, свързани със сензорни увреждания- *нарушено зрение.*

Четвърта глава представя **анализът** на получените резултати от дисертационното проучване.

Анализ на резултатите от прилагане на **Инструмента за оценка на средата**

Компонент I (субскала) : **Цялостна предразполагаща среда.**

Диаграма №1

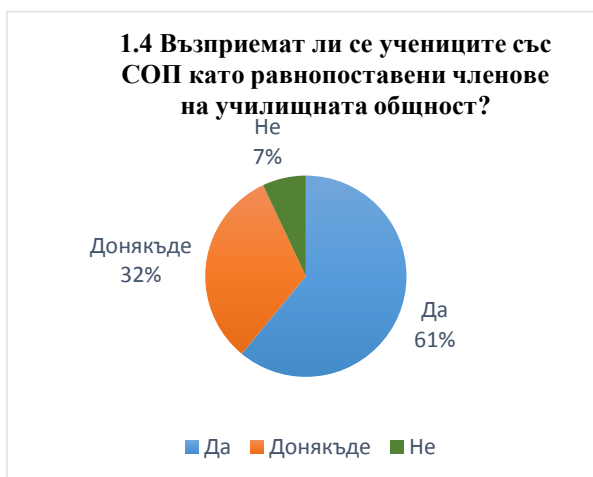

Диаграма №2

Критичните мнения на **Диаграма №1** са концентрирани предимно сред ресурсните учители, логопедите, психолозите, които смятат, че част от учениците с различни поведенчески проблеми, хиперактивност и емоционална нестабилност не се чувстват добре приети в училище, тъй като към тях все още са налице резерви и липса на нагласи за работа с тях от страна на общообразователните учители. Резултатите от **Айтем1.2. (Диаграма №2)** изцяло кореспондират със състоянието на материалната база в училището. Ако тя е обновена, поддържана и модернизирана, то тогава и училището се превръща в привлекателно място за ученици и учители и обратно.

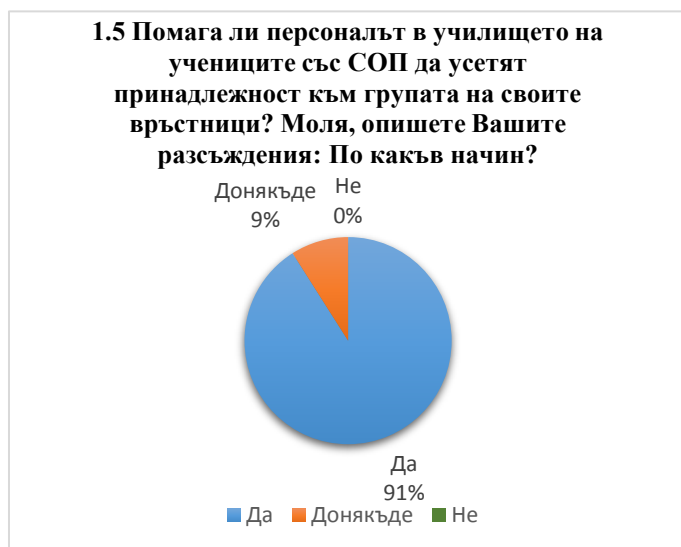

Диаграма №3

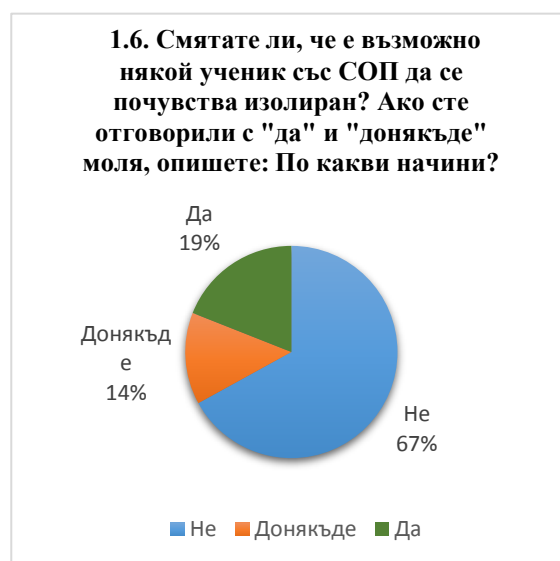

Диаграма №4

36% от участниците в изследването изразяват известно съмнение относно начините, по които директорите насърчават култура на сътрудничество и приобщаване в училищата, които ръководят (*Диаграма №3*). Отчетена е задоволителна колаборация между различните училищни нива. Резултатите от *Диаграма №4* показват, че все още има ученици със СОП, които не се чувстват равноправни членове на ученическата общност, като причините за това според респондентите са: *честите отсъствия от училище, трудностите в общуването и ученето, които срещат ежедневно, проблемното поведение, неосъзнатото отношение към другите деца и възрастни и пр.*

Диаграма №5

Диаграма №6

Важна задача за училищните екипи е да помогнат на децата със СОП да се почувства приети, да си взаимодействат с приятели и загрижени възрастни, които са готови да ги изслушват търпеливо, да го подкрепят и ценят. Очаквано, отговорите при **Айтем 1.5** са положителни в голяма степен: 91% отговарят с „да“. (*Диаграма №5*). На уточняващият въпрос: „*По какъв начин помагате на учениците със СОП за това?*“, повече от половината респонденти изброяват: *включени са в различни класни и извънкласни дейности, играят и учат заедно с другите, получават възможност да се изявяват, получават помощ и улеснения в учебния час и по време на междучасия и пр.* Отчетени са и случаи, в които ученици със СОП се чувстват изолирани в училищните дейности. (*Диаграма №6*). Посочените причини за това са: *обективните трудности, които тези ученици срещат при усвояване на учебното съдържание, проблеми в комуникацията и общуването, демонстриране на неприемливо поведението и емоционалната нестабилност, липса на адекватна подкрепа и пр.*

Компонент II (субскала): *Приобщаваща социална среда*

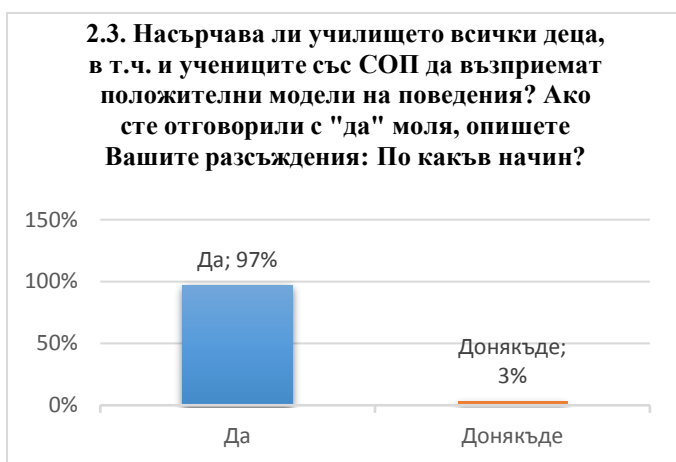
Диаграма №7

85% от запитаните заявяват, че работят активно по формиране на равноправни междуличностни отношения между всички деца. (*Диаграма №7*) Учителите осъзнават, че позитивната микросреда в училището е важна предпоставка, както за развитие на социални умения и личностни качества, така и за превенция на негативно поведение. Приложените начини на работа в тази посока са обобщени в следния ред: *изискванията и задачите към децата със СОП винаги са диференцирани според техните възможности, обучението се провежда по двойки, с подкрепящ приятел, по групи, в учебните часове се прилагат различни прийоми и способности, чрез които учителят дава възможност на децата да изразяват своите чувства и преживявания, напр. - „Аз-послание“ и пр.*

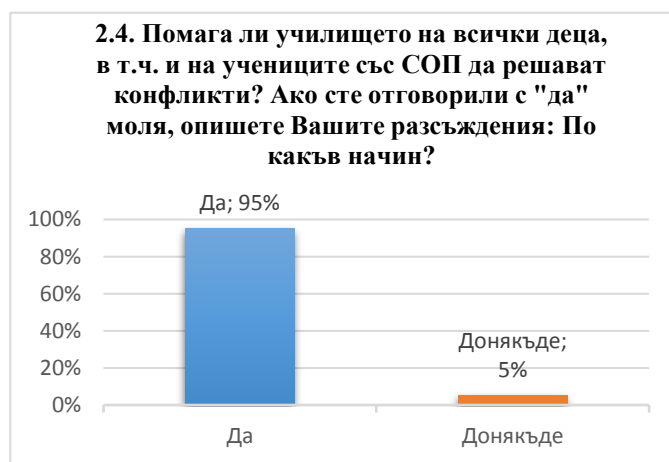

Диаграма №8

Респондентите отчитат, че включването на учениците със СОП във всички училищни дейности според способностите и интересите, е важен и необходим елемент в приобщаването им (82% - „да“). Особено полезно е създаване на условия за преживяване на успех от ученика със СОП, което е силен социализиращ и приобщаващ фактор. Описаните обобщени начини, насърчаващи участието са: *прилагане на постоянна подкрепа от връстници и възрастни, участия в състезания, изпитвания, оценявания, включване във всички празнични, спортни, културни и други събития, предоставяне на възможности за изява на уменията и талантите, популяризиране успехите на учениците със СОП, и др.* (*Диаграма №8*).

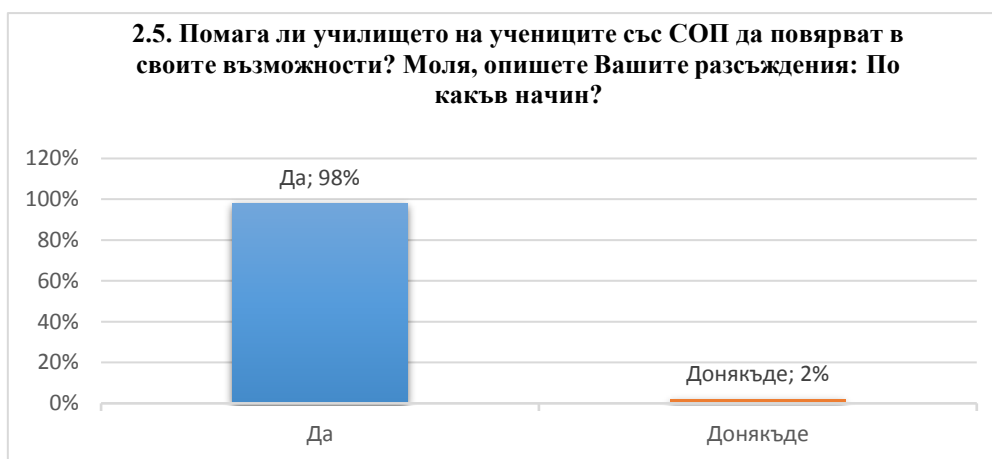

Диаграма №9

Диаграма №10

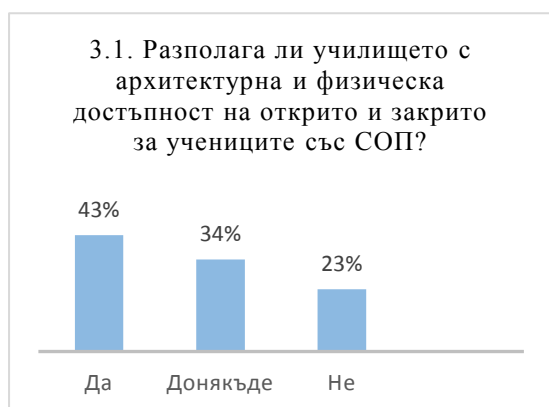
Представените данни в *Диаграма №9* и *Диаграма №10* показват, че училищата работят активно по прилагане на положителни модели на поведение и решаване на конфликти сред своите ученици, в т.ч. и сред учениците със СОП, прилагайки различни похвати за целта: *моделирани учебни ситуации, поставяне на учениците в норма в позицията на децата с увреждания, посочване на положителните качества на учениците със СОП, организиране на срещи с хора с увреждания, постигнали успехи в различни сфери на обществения живот, които могат да разкажат за себе си, разработване на правила за максимално участие на децата, основани на принципа на взаимно уважение, толерантно отношение и съпричастност и др.*

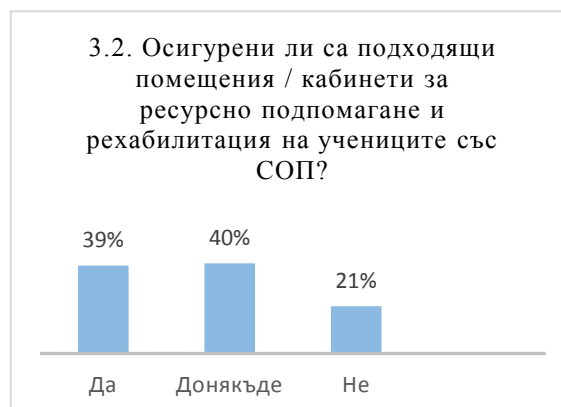
Диаграма №11

Резултати от **Айтем 2.5** (*Диаграма №11*) показват, че е налице разбиране от страна на учителите относно това, че удовлетворените потребности на учениците със СОП от реализирането на собствения потенциал, има ключова роля за приемането им от връстниците. Това засилва общуването между всички деца, премахва бариери от емоционален характер и пр. Важен момент при включването на детето със СОП в различни дейности е то да бъде мотивирано за постигане на успех.

Компонент III (субскала): **Физическа среда, благоприятна за учениците със СОП**

Диаграма № 12

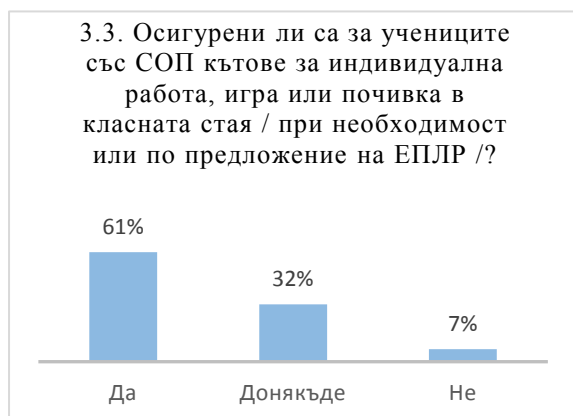

Диаграма № 13

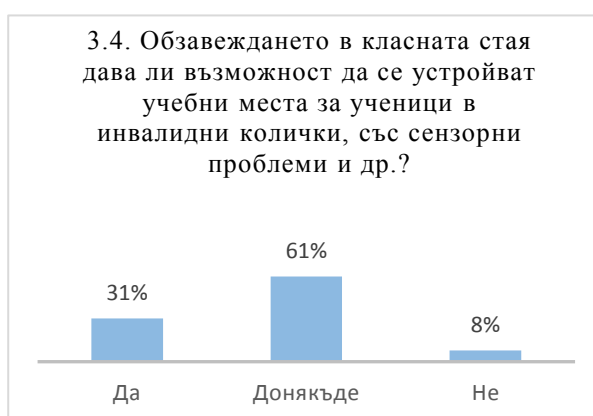
Данните от *Диаграма № 12* сочат, че само 43% от анкетираните категорично заявяват, че в училищата, в които работят, **има** изградена архитектурна и физически достъпна среда за учениците със СОП. Това са предимно представители на училищни екипи в големи областни градове, където учебните сгради са видимо модернизирани, с нова визия, променен интериор и адаптирана училищна среда. Подходящата достъпна, физическа среда, респондентите описват с наличието на: *санирана училищна сграда, изградени нови, открити спортни площадки, модернизирани учебни кабинети,*

физкултурни салони, други помещения и зали, изградени рампи, платформи, асансьори за достъп, адаптирани санитарни помещения и пр.

Обезпокоителни са отговорите при **Айтем 3.2 (Диаграма №13)**, според които ресурсните кабинети все още липсват в голяма част от учебните заведения. Посочено е, че индивидуалните занимания с учениците със СОП се провеждат в други, неподготвени за целта помещения, като *учителска стая, класна стая, когато другите ученици имат занимания извън нея, кабинет на заместник директора, хранилища, библиотеки и т.н.*

Диаграма № 14

Диаграма №15

Само 61% от запитаните отговарят, че класните стаи в училищата, в които работят имат изградени кътове за индивидуална работа, игра и почивка. (**Диаграма №14**).

При анализа на резултатите от **Айтем 3.4. (Диаграма №15)** прави впечатление големият процент на запитаните, отговорили с „донякъде“ - 61% на въпроса дали обзавеждането в класната стая дава възможност да се устройват учебни места за ученици в инвалидни колички и със сензорни проблеми. Изразеното колебание би могло да бъде свързано с липсата на професионални компетентности сред общообразователните учители относно специфичните компоненти на приобщаващата образователна среда за децата с различни увреждания/ нарушения. Налице е също и убеждението, че изграждането на такава физическа среда изисква немалък финансов ресурс, с който много училища не разполагат.

Диаграма №16

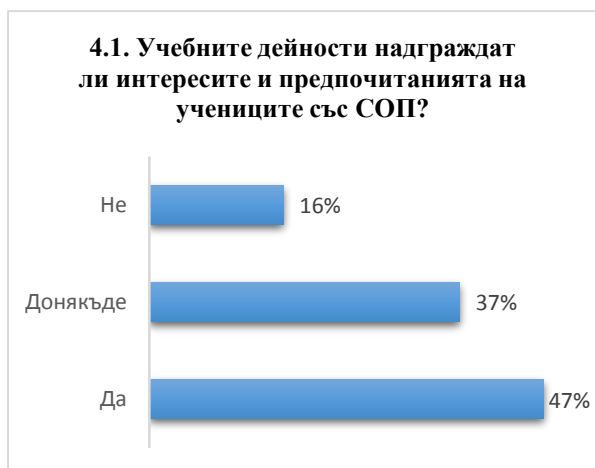

Диаграма №17

Общодостъпните места в училище са: **санитарно- хигиенни и спомагателни помещения, административни кабинети, ресурсни стаи и зали за рехабилитация, учебни кабинети, столова, физкултурен салон, спортна площадка, входни и комуникационни пространства** и пр. Съгласно чл.104, ал.3 от наредбата за приобщаващото образование, общодостъпните помещения в сградата на училището се свързват чрез достъпен маршрут. Съгласно Закона за интеграция на хората с увреждания, **достъпен маршрут** е пътят на придвижване, който човек с увреждане, респективно дете с увреждане, може да ползва възможно най-свободно и самостоятелно. Данните за състоянието на този елемент от приобщаващата физическа среда са представени в *Диаграма № 16*.

Освен достъпно, стимулиращо и комфортно, от училището се очаква да бъде **защитено и безопасно място**, както за учениците, така и за учителите и другия персонал. Голяма част от училищата в страната вече разполагат с добра организация на охрана чрез технически средства, видеонаблюдения, подготвени охранители и своевременна комуникация между училищата, охранителните органи и институциите. Трябва обаче да отбележим, че с такива възможности разполагат училищата в големите градове, докато в малките градове и селата нивата на безопасност са все още ниски и рискови. Резултатите от проучването, представени в *Диаграма №17* потвърждават тези наблюдения. 27% от респондентите определят своето училище като безопасно място за здравето и сигурността на учениците и училищния персонал само „донякъде“.

Компонент IV (субскала): *Подход, насочен към ученика със СОП*

Диаграма № 18

Диаграма №19

Учебните дейности са винаги по-успешни за учениците със СОП, ако са адаптирани и съобразени с интересите и възможностите. В отговорите на **Айтем 4.1. (Диаграма № 18)** прави впечатление немалкият процент на скептиците- 16%, които са категорични, че учебните дейности **не надграждат** интересите и предпочитанията на учениците с увреждания или нарушения и отговарят с „не“.

Приобщаващото образование е насочено към правото за принадлежност и равни права за всички деца, които в една предразполагаща среда биват включвани в решаване на свързани с тях проблеми. Това е споделено виждане при 61% от респондентите, които посочват отговор „да“ на **Айтем 4.2. (Диаграма №19)**. Разбира се, при съобразяването с тези решения, учителите трябва да имат предвид нивото на интелектуално развитие, способностите и уменията, които учениците демонстрират.

Диаграма №20

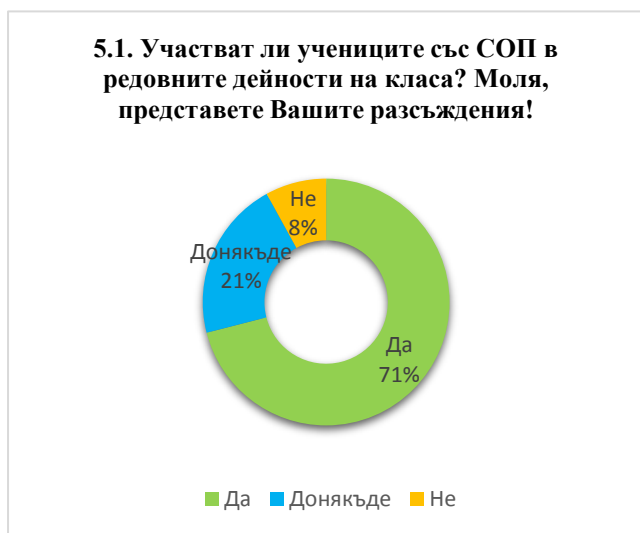

Диаграма №21

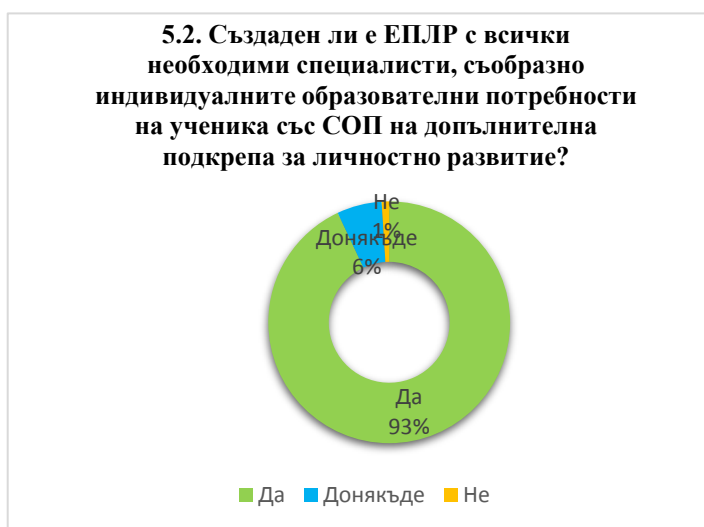
Значителен процент от анкетираните-92% смятат, че при нужда учениците със СОП получават винаги персонална подкрепа. (*Диаграма №20*)

Общообразователните учители все още не се чувстват достатъчно подготвени за работа с деца с различни СОП и често проявяват несигурност при организиране на ежедневните занимания с тях. В тази връзка те имат нужда и право да получават своевременно външна подкрепа, когато това е необходимо. Данните от **Атем 4.4.** сочат, че тази подкрепа е недостатъчна, което допълнително затруднява и демотивира тяхната педагогическа дейност. (*Диаграма № 21*)

Компонент V (субскала): **Приобщаваща учебна среда за ученика със СОП**

Диаграма №22

Диаграма №23

Включването на учениците със СОП в училищните и извънучилищните дейности формира чувство за принадлежност, повишава самочувствието и увереността, създава позитивни междуличностни отношения и приятелства. Предоставянето на възможности за участие, съобразно потребностите и интересите, е **задължителен елемент** на приобщаващата среда за учениците със СОП. Това е осъзнат факт от повечето респонденти-71%- „да“. (*Диаграма № 22*) Изтъкнатите причини, които възпрепятстват включването на учениците със СОП в общите дейности са свързани с това, че: *отсъстват често от училище, работят с бавен темп и трудно се справят, обучават се по индивидуални образователни програми, обучението се провежда в индивидуална форма и пр.*

93% от участниците в изследването отговарят с „да“ - има създадени ЕПЛР за учениците със СОП в училищата, в които работят. (*Диаграма №23*). Установеният резултат е очакван, тъй като наличието на такъв екип е задължителен елемент на подкрепящата среда за учениците със СОП и условието е регламентирано в

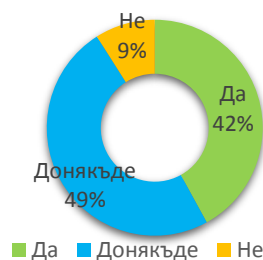
нормативната уредба. Същото се отнася и за Плана за подкрепа/ индивидуалния учебен план/ индивидуалните програми. (*Диаграма №24*)

5.3. Има ли разработени План за подкрепа /Индивидуален учебен план/, индивидуални програми по учебни предмети, при необходимост за ученика със СОП?

Диаграма №24

5.4. Прилагат ли се в обучението на учениците със СОП помощно-технически средства, дидактични материали, специални програми и др., според индивидуалните образователни потребности?

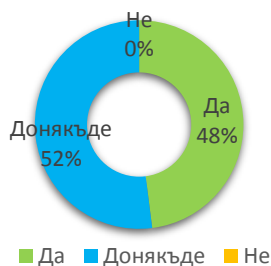

Диаграма № 25

Отговорите се потвърждават от редица собствени наблюдения и работни срещи с ЕПЛР. Проблемът не е в това дали е наличен този документ, а в неговото съдържание. Много често планът се разработва от един човек и в повечето случаи това е ресурсния учител или класния ръководител. Целите и задачите на допълнителната подкрепа се формулират общо, без конкретика и без връзка с актуалното състояние и възможностите на детето. Препоръчаните видове допълнителна подкрепа от РЕПЛРДУСОП не се прилагат изцяло, а съобразно възможностите на училището, без да се търси подкрепа от външна институция и външни специалисти. Екипната работа не е добре структурирана, а родителите рядко биват включвани като партньори в подкрепата на своите деца.

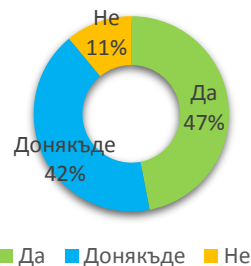
ПТС улесняват ученето и комуникацията, дават възможност за максимално включване в учебно- възпитателния процес. Резултатите от **Айтем 5.4** са представени в *Диаграма №25*. 42% от анкетираните отговарят с „ да“ на въпроса и посочват основните средства и дидактични материали, които използват: конструктори, пъзели, образователни игри, компютърни програми, специални програми за ученици със сензорни проблеми, с аутизъм, с нарушено зрение, с комуникативни нарушения и др., тренажори за писане, адаптирани химикали, уплътнители, учебни помагала по математика, говорещи табла и т.н. Значително по-голяма активност при прилагане на ПТС и специални програми е отчетена при ресурсните учители и другите специалисти.

5.5. Осигурен ли е достъп на ученика със СОП до учебното съдържание?

Диаграма №26

5.6. Прилагат ли учителите специални методи и техники на работа с учениците със СОП?

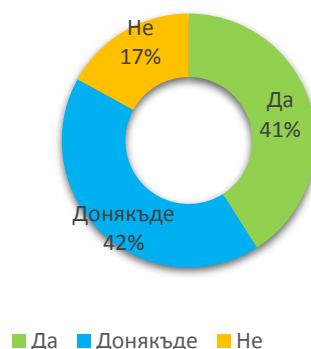

Диаграма №27

Възможностите за **достъп до учебно съдържание** са представени в чл.106 от наредбата за приобщаващото образование. Данните от **Айтем 5.5** се съдържат в *Диаграма №26*. Повечето от запитаните свързват този достъп с физическата възможност на учениците да присъстват в учебните часове. И тук ресурсните учители и другите специалисти показват по-голяма яснота по въпроса, като описват в графа „разсъжденията“ предоставените възможности за достъп до учебно съдържание, които са свързани с: *получаване на допълнителна подкрепа според индивидуалните потребности, прилагане на адаптирано учебно съдържание по учебните предмети, по които учениците срещат значителни затруднения, прилагане на програми по специални, учебни предмети за ученици със сензорни проблеми, адекватна терапия и рехабилитация, прилагане на нагледни материали и дидактични средства в уроците, прилагане на екипно взаимодействие: ресурсен учител- общообразователен педагог и др.*

47% от запитаните заявяват, че прилагат специални методи и техники на работа с учениците със СОП (**Айтем 5.6.**), като повечето от тях са ресурсни учители и други специалисти от ЕПЛР на учениците със СОП. 42% посочват отговор „донякъде“, а 11% споделят, че не прилагат специални методи и техники на работа с децата с проблеми в развитието, различни от традиционните педагогически прийоми на работа с всички деца. (*Диаграма № 27*)

5.7. Учителите и другите специалисти имат ли възможности за продължаващо професионално развитие в областта на приобщаващото образование? Ако сте отговорили с "да", моля опишете: Какви?

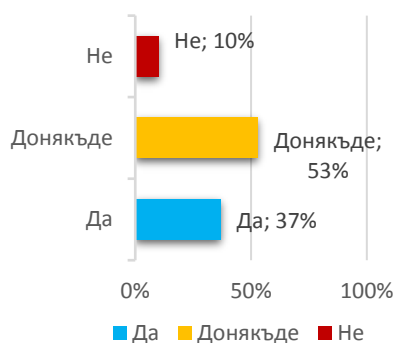

Диаграма №28

Според представителите на училищните екипи възможностите, които имат за продължаващо професионално развитие в областта на ПО не са достатъчни. 42% заявяват, че такива обучителни възможности са предоставени „донякъде“, а 17% смятат, че те липсват. (**Айтем 5.7**) Резултатите са представени в *Диаграма № 28*.

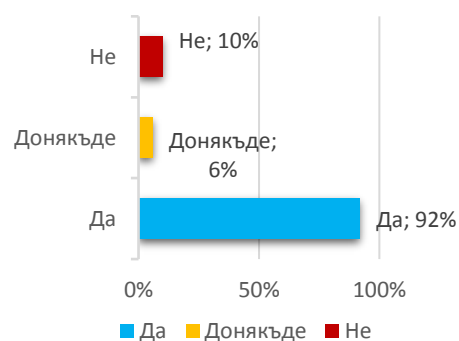
Компонент VI (субскала): Среда, отворена към семейството

6.1. Смятате ли, че са налице отношения на доверие между Вас и родителите на учениците със СОП?

Диаграма №29

6.2. Родителите на учениците със СОП получават ли насоки за начина на подкрепа на детето в домашни условия?

Диаграма №30

Приобщаващото образование предполага специално организирана работа със семейството, основана на партньорски отношения, т.е. пълно доверие, обмен на информация и знания за оказване на съвместна подкрепа на ученика със СОП. Данните

от проучването показват, че само 37% от респондентите смятат, че е налице доверие между училището и родителите на учениците със СОП, като дават отговор „да“. 53% от анкетираните заявяват определени резерви относно формираните отношения на доверие и отговарят с „донякъде“, а 10% са категорични, че родителите не работят в отношения на доверие с учителите и отговарят с „не“. (*Диаграма №29*).

Практиката показва, че родителите споделят по-високи очаквания относно партньорството с учителите в подкрепа на децата им. Факт е, че различните родители проявяват различно отношение към специалните потребности на децата си и в резултат на това, имат различно виждане относно подкрепата, която трябва да получат.

Тренирането на усвоените знания и умения от учениците със СОП в училище трябва да продължава и в домашни условия. Един от основните ангажименти на ЕПЛР е да информира и консултира родителите относно подходящи терапии, стратегии, методи и техники на работа в условията на семейната среда. 92% от анкетираните заявяват, че родителите получават насоки за начините на подкрепа в къщи и отговарят с „да“, 6% отбелязват отговор „донякъде“ и само 2% отговарят с „не“. (*Диаграма №30*).

Диаграма №31

Диаграма №32

Анализът на получените резултати от **Айтем 6.3**. са представени в *Диаграма № 31*. Посочените начини, които учителите използват за да предоставят информация на родителите за представянето на децата им в училищните дейности са чрез: ежедневни срещи, телефонни разговори, общуване чрез групи в социалните мрежи, родителски срещи, индивидуални консултации и пр.

Съвременното образователно законодателство дава право на родителите да участват активно в обучението и подкрепата на своите деца в училище и голяма част от тях се възползват от това право, което се потвърждава и от получените резултати: 89% от запитаните отговарят с „да“, 10% смятат, че родителите участват „донякъде“ във вземането на решения за обучението и развитието на своите деца, а 1% смятат, че те не участват. (*Диаграма №32*). Описаните участия на родителите в това отношение са при: оценката на индивидуалните потребности, разработването на плана за подкрепа, на индивидуалните образователни програми по учебните предмети, определянето на формата на обучение, включване на учениците в различни дейности и събития и пр.

Диаграма №33

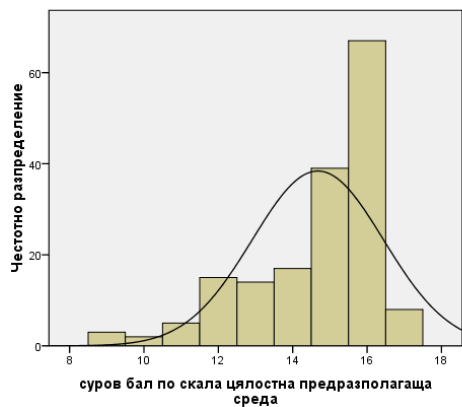
Голямата част от анкетираните са на мнение, че родителите са включени във всички събития, посветени на приобщаващото образование, организирани от училището или в партньорство с училището - 95%, 3% смятат, че родителите са включени в тези събития „донякъде“, а 2% отговарят с „не“./ *Диаграма № 33*/. Описаните общи събития са: семинари, конференции, кръгли маси по въпросите на приобщаващото образование, училищни събития, посветени на международни дати за информираност на обществото за проблемите на хората с различни видове увреждания или нарушения и пр.

Психометрични характеристики от прилагането на Инструмента за оценка на средата

Надеждността на въпросника е 0.92 по алфа на Кронбах, което е отлична надеждност. Разпределението на резултатите по всички скали **не е нормално** по метода на Шапиро-Уилк (statistic=0,842, sig.=0,0<0,05). За всички скали са изготвени *Диаграми*:

Хистограми на честотното разпределение на суровия бал и **Таблицы** с описателни статистики за всяка субскала.

Субскала цялостна предразполагаща среда

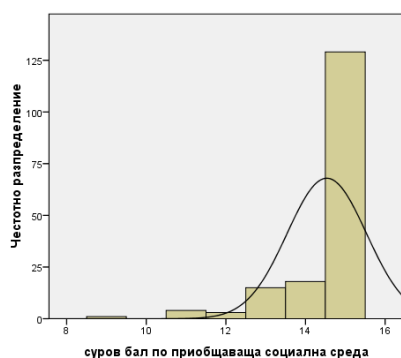
Mean =14.68
Std. Dev. =1.766
N =170

Таблица № 2: Описателни статистики за субскала цялостна предразполагаща среда

Общ брой участници	Минимално	максимално	медиа на	Долен квартил	Горен квартил	Среден бал	Стандартно отклонение	Асиметрия
170	9	17	15	14	16	14.68	1.76	-1.2

Диаграма №34: Хистограма на честотното разпределение на суровия бал по субскалата цялостна предразполагаща среда.

Субскала приобщаваща социална среда

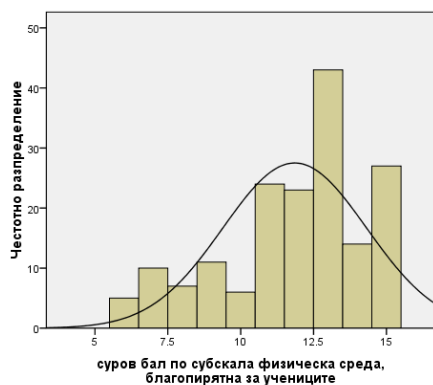
Mean =14.54
Std. Dev. =0.998
N =170

Таблица № 3: Описателни статистики за субскала приобщаваща социална среда

Общ брой участници	Минимално	максимално	медиа на	Долен квартил	Горен квартил	Среден бал	Стандартно отклонение	Асиметрия
170	9	15	15	15	15	14.5	0.99	-2.47

Диаграма №35: Хистограма на честотното разпределение на суровия бал по субскалата приобщаваща социална среда.

Субскала физическа среда, благоприятна за учениците

Mean =11.85
Std. Dev. =2.466
N =170

Таблица № 4 . Описателни статистики за субскала физическа среда, благоприятна за учениците.

Общ брой участници	Минимално	максимално	медиа на	Долен квартил	Горен квартил	Среден бал	Стандартно отклонение	Асиметрия
170	6	15	12	11	13	11.9	2.5	-0.723

Диаграма №36: Хистограма на честотното разпределение на суровия бал по субскалата физическа среда, благоприятна за учениците.

Субскала- подход, насочен към ученика със СОП

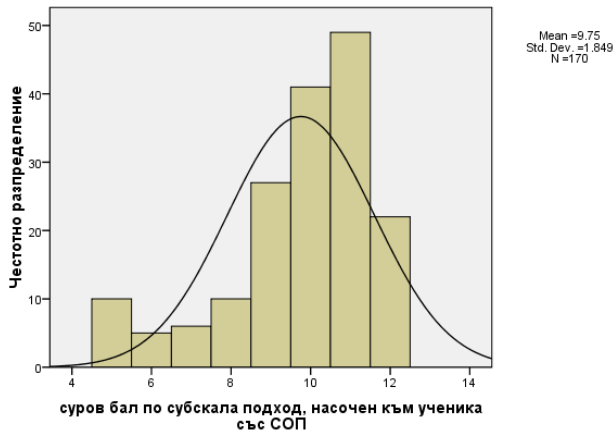

Таблица № 5. Описателни статистики за субскала подход, насочен към ученика със СОП

Общ брой участници	Минимално	максимално	медиа на	Долен квартал	Горен квартал	Среден бал	Стандарното отклонение	Асиметрия
170	5	12	10	9	11	9.75	1.84	-1.12

Диаграма № 37: Хистограма на честотното разпределение на суровия бал по субскалата подход, насочен към ученика със СОП.

Субскала приобщаваща учебна среда за ученици със СОП

Таблица № 6. Описателни статистики за субскала приобщаваща учебна среда за ученици със СОП

Общ брой участници	Минимално	максимално	медиа на	Долен квартал	Горен квартал	Среден бал	Стандарното отклонение	Асиметрия
170	12	21	19	16	20	17.9	2.42	-0.662

Диаграма №38: Хистограма на честотното разпределение на суровия бал по субскалата приобщаваща учебна среда за ученици със СОП.

Субскала среда, отворена към семейството

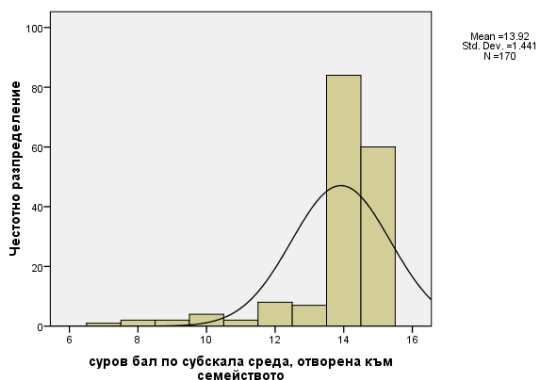

Таблица №7: Описателни статистики за субскала среда, отворена към семейството

Общ брой участници	Минимално	максимално	медиа на	Долен квартал	Горен квартал	Среден бал	Стандарното отклонение	Асиметрия
170	7	15	14	14	15	13.9	1.44	-2.5

Диаграма № 39: Хистограма на честотното разпределение на суровия бал по субскалата- среда, отворена към семейството.

Асиметрията е отрицателна и голяма, което означава че резултатите от **всички скали са много близки, изместени в една посока**- дясно, към по-високите стойности.

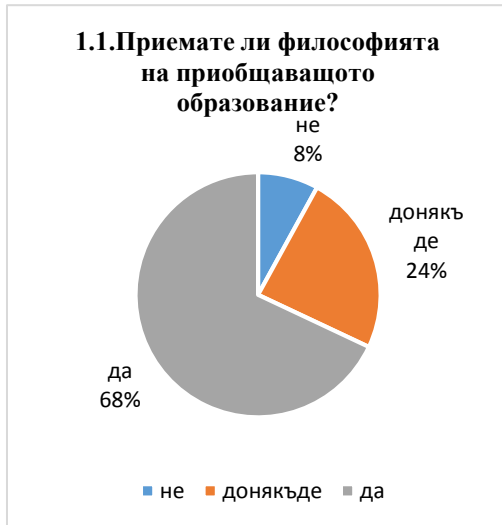
Компонентите на приобщаващата образователна среда от инструмента за оценка на средата представят различни аспекти на приобщаването на учениците със СОП в общообразователното училище, като всеки един от тях има конкретно значение и принос за това. Те са взаимосвързани и резултатите показват, че има статистически значима корелационна зависимост между тях- *(резултатите от всички скала са близки и изместени в една посока)*.

Резултатите показват, че значителна част от представителите на училищните екипи осъзнават значението на всеки компонент за качеството на приобщаващата среда като цяло и ако те работят по посока осигуряване на подкрепа за учениците със СОП спрямо разпоредбите на приобщаващото образование, то усилията им трябва да бъдат насочени еднакво към организиране на всички компоненти на подкрепящата образователна среда, а не само към отделни. Налице е разбиране, че ефективното приобщаване изисква едновременно прилагане на всички компоненти на приобщаващата средата, които са неделими и в синергична връзка.

Booth and Ainscow,/ 2011/ посочват, че „ училищната политика е мястото, където се събират и синхронизират всички компоненти на приобщаващото училище, за да могат да се съизмерят един с друг и да намерят своето място един спрямо друг“

Анализ на резултатите от Анкетата за директори

Субскала *приобщаващи култури*

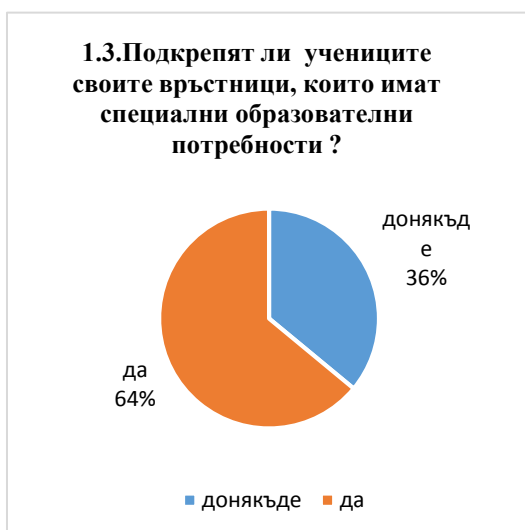

Диаграма № 41

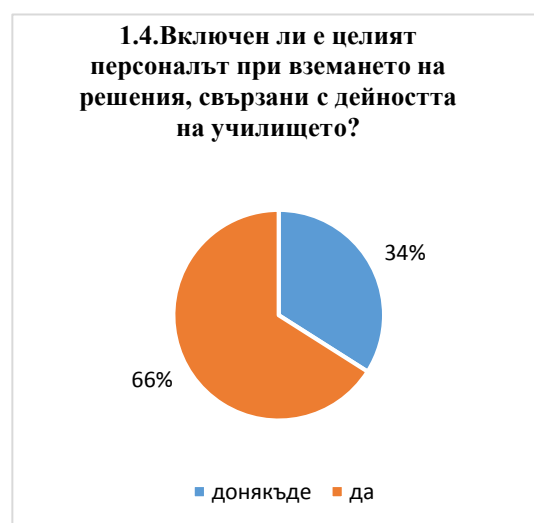

Диаграма № 42

8% от директорите не приемат философията на приобщаващото образование. (Диаграма №41), като свързват този нов образователен подход изцяло с децата със СОП. Една значителна част от персонала в училището-42% познават само „донякъде“ всички ученици в училището, в т.ч. и учениците със СОП (Диаграма № 42). Другите ученици подкрепят своите връстници със СОП само „донякъде“, според 36% от респондентите. (Диаграма №43).

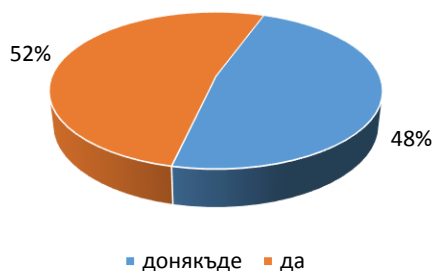
Диаграма №43

Диаграма №44

34% от респондентите отговарят, че само „донякъде“ включват всички от училищния персонал при вземането на решения, свързани с дейността на училището. (Диаграма № 44). Факт е, че все още има директори, които управляват еднолично. Те заявяват, че съобразяват своите решения с целия персонал, но всъщност, правят това формално. На **Айтем 1.5.**: „Работещите в училището отнасят ли се един към друг по начин, който потвърждава стойността им като личности“, 48% отговарят с „донякъде“ (Диаграма № 45), което потвърждава становището, че създаването на приобщаващи култури в традиционното българско училище се оказва не лека задача. Това изисква време, промяна на мислене, възприятия и вътрешни ценности. 72% от директорите смятат, че родителите на учениците със СОП се чувстват добре приети в училището. (Диаграма № 46) Тези резултати се различават съществено от резултатите, изразяващи мнението на родителите. В отговор на твърдението „**Аз и детето ми се чувстваме добре приети в училището.**“ (Айтем 3 от въпросника за родители), 55% от родителите дават положителен отговор- „да“, 30%- „донякъде“ и 15%- „не“, което е значително **статистическо разминаване**.

1.5.Работещите в училището отнасят ли се един към друг по начин, който потвърждава стойността им като личности?

Диаграма №45

1.6. Смятате ли, че родителите на децата със СОП се чувстват добре приети в училището ?

Диаграма №46

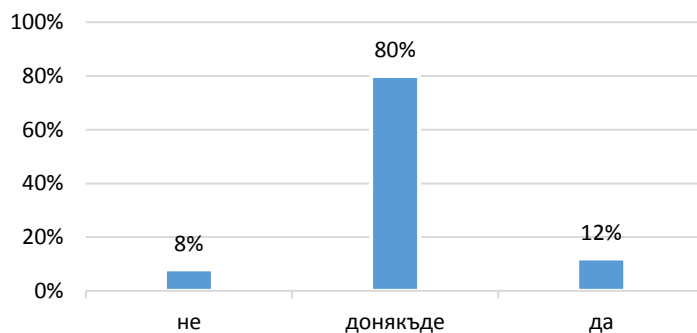
Поради факта, че **обществените съвети** са сравнително нови структури, въведени с новото образователно законодателство през 2017 г., те все още не работят активно и не могат да отговорят на очакванията на обществото, и в частност на училищата. Това показват и резултатите от проучването, представени в *Диаграма №47*. Според директорите 12% от преките участници в приобщаващото образование споделят неговата философия, 80%- „донякъде, а 8% не я споделят. (*Диаграма №48*). Този резултат би могъл да се обясни с факта, че в много училища приобщаващото образование не протича гладко и все още са налице редица проблеми и нерешени въпроси. Целта на **Айтем 1.9** е да бъде установено дали училищните екипи, под ръководството на своите директори, успяват да се справят със съществуващите форми на дискриминация, застрашаващи включването и участието. 68% от директорите смятат, че формите на дискриминация са сведени до минимум и отговарят с „да“. (*Диаграма № 49*).

1.7. Съществува ли пълноценно сътрудничество между училището и обществения съвет по въпросите на приобщаващото образование?

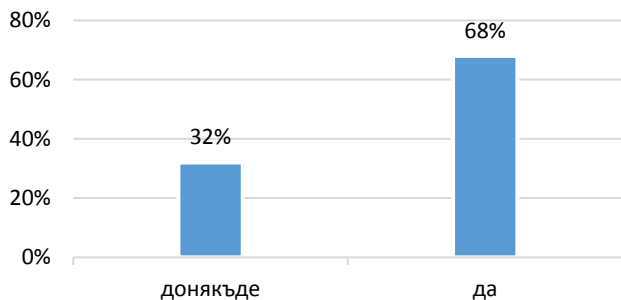
Диаграма №47

1.8. Споделят ли философията на приобщаването учителите, непедагогическия персонал, родителите, настоятелите и децата ?

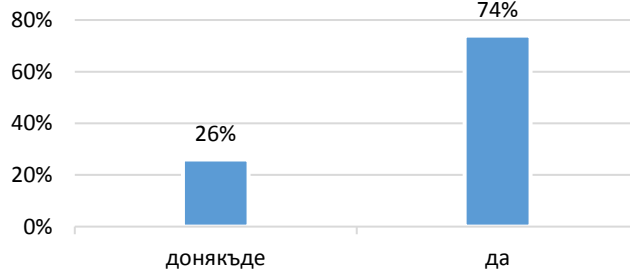
Диаграма №48

1.9. Смятате ли, че Вие и Вашият екип успявате да сведете до минимум всички форми на дискриминация в училището ?

Диаграма № 49

1.10. Смятате ли, че като директор сте създали подходящи условия за сътрудничество и участие на всички в дейността на училището?

Диаграма №50

Субскала приобщаващи политики.

На *Диаграми от № 51 до № 59* са представени резултатите от изследването по скала- **приобщаващи култури**.

Диаграма №51

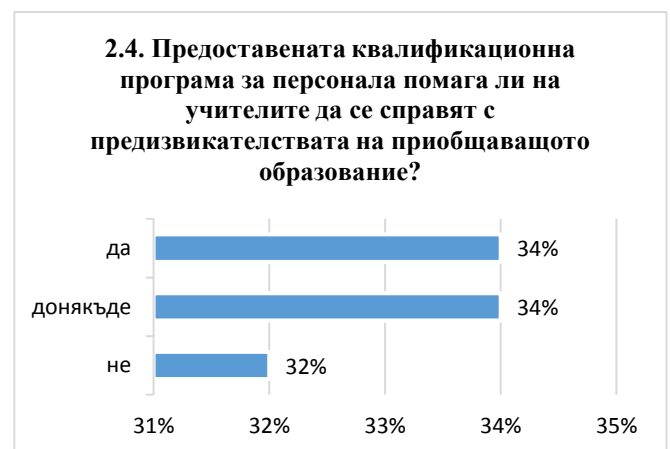

Диаграма № 52

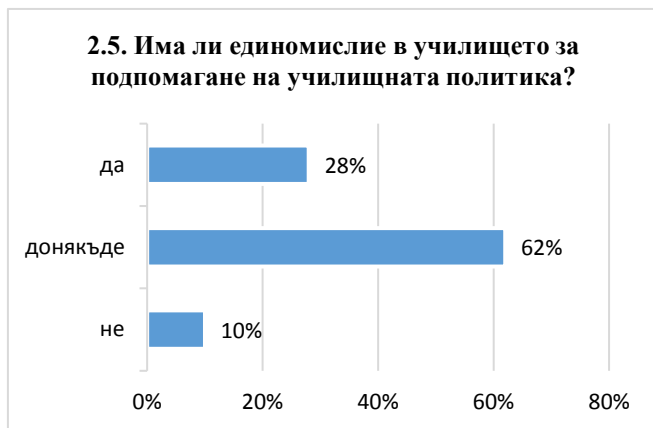
Данните от *Диаграма №51* сочат, че училищните екипи полагат усилия да включат всички ученици от местната общност, но само 30% от запитаните заявяват, че училищата разполагат с **План за приобщаване**, който *е* съществена част от Стратегията за развитие на училището, а 60% имат такъв документ, но разработен само „донякъде“. (*Диаграма № 52*). Въпреки че наличието на такъв документ е нормативно изискване, в много училища Планове за приобщаване не се разработват или се разработват формално. Големият процент на отговорилите с „не“ и „донякъде“ би могъл да се тълкува като липса на достатъчно осъзнати и планирани дейности на ръководствата на училищата в тази посока. Резултатите, представящи обезпечаването на училищата с необходимите специалисти за допълнителна подкрепа са представени в *Диаграма № 53*.

Диаграма №53

Диаграма №54

Диаграма №55

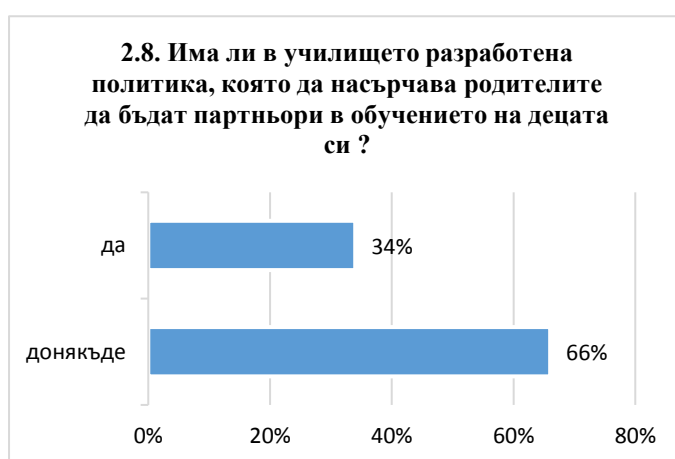

Диаграма № 56

Разнообразието от отговори на *Диаграма №54*, във връзка с **Айтем 2.4:** „Предоставената квалификационна програма за персонала помага ли на учителите да се справят с предизвикателствата на приобщаващото образование?“, показва, че квалификационните програми не са разработени според потребностите на училищните екипи и не са в контекста на приобщаването. Според директорите, учителите и другият персонал проявяват слаба активност и лична ангажираност при подпомагане на училищните политики. (*Диаграма № 55*). По отношение на учениците със СОП, директорите изразяват сравнително по- високо ниво на сигурност относно разработване и реализиране на приобщаващи политики. (*Диаграма №56*).

Диаграма №57

Диаграма № 58

66% от директорите смятат, че финансовите средства, с които разполага училището са достатъчни само “донякъде“, а 22% са категорични, че такива средства липсват, което означава, че училището се затруднява значително при изграждане на подкрепяща среда, която да стимулира включването и участието на учениците със СОП

в училищните дейности(*Диаграма № 57*) Резултатите от **Айтем 2.8** дават основание да смятаме, че родителите на учениците със СОП не са достатъчно включени в дейностите на училището. (*Диаграма № 58*). За да бъде успешно приобщаващото образование, училището се нуждае от постоянна подкрепа за обезпечаване на процеса от външни институции, подкрепящи звена и услуги, някои от които са регламентирани в образователната нормативна уредба. В тази връзка за 10% от директорите такава подкрепа липсва, а за 22%, тя е „донякъде“.(*Диаграма № 59*).

Диаграма №59

На въпрос 2.10. „*Търси ли училището начини да подобри условията за учене и живот в училището?*“, получените резултати не носят никаква изненада - всички единодушно дават отговор - „да“.

Субскала приобщаващи практики

Айтем 3.1: „*Смятате ли, че уроците се планират според възможностите на учениците?*“ - (39% отговарят с „да“, а 61% смятат, че това се осъществява „донякъде“)

Общобразователните учители все още срещат затруднения при планиране на уроците според различните възможности на децата от класа. Това е сложна задача, която изисква нагласи, знания и умения за редуциране на учебното съдържание, спрямо индивидуалните възможности, а също и допълнително време за подготовка на уроците от страна на педагозите.

Айтем 3.2: „Смятате ли, че уроците развиват разбиране и уважение към различията?“ (83%- „да“, 17% заявяват, че това се случва „донякъде“)

Учителите, споделящи философията на приобщаващото образование, които са все повече сред практикуващите педагози, възприемат различието между децата като ресурс и прилагат подходящи подходи, насърчаващи децата да разбират, уважават и подкрепят своите „по- различни „ връстници.

Айтем 3.3: „Смятате ли, че учителите използват разнообразни методи и стратегии на преподаване?“ (65% от запитаните отговарят с „да“, а останалите 45% с „донякъде“). Резултатите могат да се интерпретират с наличие на потребност от обучения за учителите, относно познаване и прилагане на специални методи и стратегии на работа с различни категории специални потребности.

Айтем 3.4: „Насърчават ли се учениците да работят заедно по време на урочна дейност?“ и **Айтем 3.5:** „Подпомагат ли се взаимно учениците по време на учебните часове“. Прави впечатление почти единодушното мнение на респондентите- 97% от тях отговарят с „да“. Отговорите стават все по- категорични в тази посока, когато респондентите разсъждават като професионалисти, активно работещи за приобщаване на всички деца.

Айтем 3.6: „Смятате ли, че ресурсните учители подкрепят ученето и участието на всички деца?“ (51% от запитаните отговарят с „да“, 11%-отговарят с „донякъде“, а 38% с „не“). Освен да подкрепя ученика със СОП, ресурсният учител има отговорната задача да работи и с другите деца в класа, с цел изграждане на позитивна и толерантна среда в класната стая чрез съвместно преподаване и екипно взаимодействие.

Айтем 3.7: „Участват ли всички ученици в извънкласните дейности?“ 76% от респондентите отговарят с „да“, а останалите 24%- с „донякъде“. Преките наблюдения потвърждават получените резултати. Все още една част от учениците с по- сериозни увреждания или нарушения не участват във всички извънучилищни дейности, като напр. лагери, екскурзии, състезания, училищни спектакли, концерти и пр.

Айтем 3.8: „ Включени ли са всички учители и другият персонал в планирането на дейностите на училището“- (77% от запитаните отговарят с „да“, а 23%- с „донякъде“)

Айтем 3.9: Смятате ли, че старшият персонал подпомага достатъчно другите педагогически специалисти при реализиране на дейностите с учениците със СОП?“ (83% отговарят с „да“, 17% смятат, че тази подкрепа е „донякъде“).

Айтем 3.10: „Смятате ли, че всички се чувстват добре в училището- и децата и учителите и другите служители?“- (88% от директорите дават положителен отговор, а 12% от тях отговарят с „донякъде“).

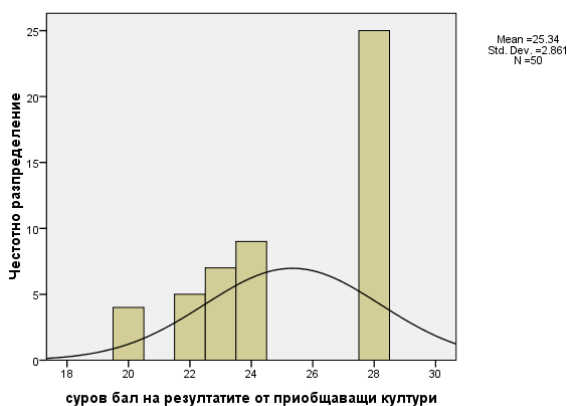
Айтем 3.11:“ Моля, подчертайте измерението, което според Вас има ключово значение за създаването на приобщаваща образователна среда за учениците със СОП“, 72% от респондентите дават отговор-„ **„приобщаващи култури“**, 12% посочват **„приобщаващи политики“** и 16% отчитат **„приобщаващи практики“**. Независимо от това, че за приобщаването е необходимо да се работи едновременно и по трите измерения, запитаните смятат, че ако участниците в процеса не споделят първо приобщаващи ценности, култури и вярвания, трудно биха реализирали приобщаващи политики и практики.

Психометрични характеристики

. Разпределението на резултатите **не е нормално** по метода на Шапиро-Уилк (statistic=0,788, sig.=0,0<0,05). За всяка скала е представена **Диаграма-Хистограма** на разпределението на айтемните резултати и **Таблица** с описателни статистики.

Субскала- приобщаващи култури.

Надеждността на субскалата е 0,79 по алфа на Кронбах- много добра надеждност

Таблица№8: Описателни статистики за субскала приобщаващи култури

общ брой участни ци	минимал но	максимал но	медиан а	долен кварти л	горен кварти л	среде н бал	стандартно отклонени е	асиметр ия
50	20	28	26	23	28	25.34	2.861	-.396

Диаграма №60: Хистограма на разпределението на резултатите от въпросник за директори – субскала приобщаващи култури.

Субскала - приобщаващи политики.

Надеждността на субскалата е 0,91 по алфа на Кронбах- отлична надеждност.

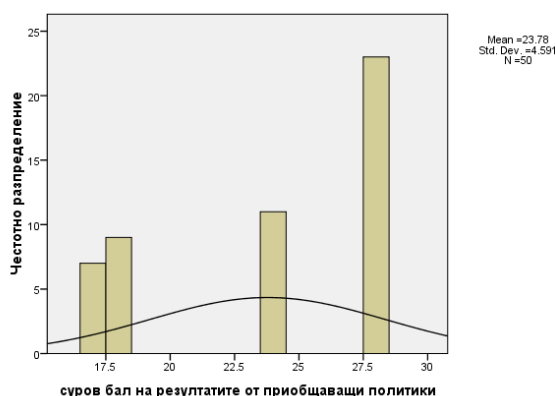

Таблица №9: Описателни статистики за субскала приобщаващи политики

общ брой участници	минимално	максимално	медиана	долен квартил	горен квартил	среден бал	стандартно отклонение	асиметрия
50	17	28	24	24	29	26.54	4.591	-0.481

Диаграма №61: Хистограма на разпределението на резултатите от въпросника за директори – субскала приобщаващи политики.

Субскала- приобщаващи практики

Надеждността на субскала приобщаващи практики е 0,83 по алфа на Кронбах, което-много добра надеждност.

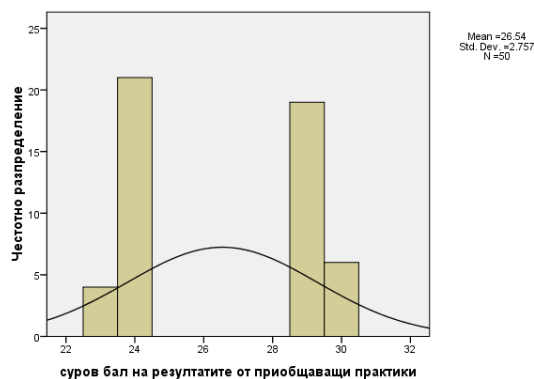

Таблица № 10: Описателни статистики за субскала приобщаващи практики

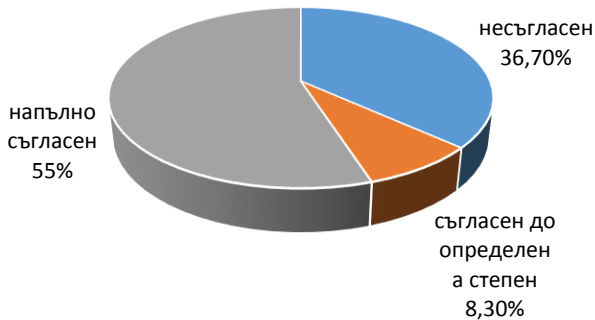
общ брой участници	минимално	максимално	медиана	долен квартил	горен квартил	среден бал	стандартно отклонение	асиметрия
50	23	30	26.50	24	29	26.54	2.757	0,01

Диаграма №62: Хистограма на разпределението на резултатите от въпросника за директори – субскала приобщаващи практики.

Асиметрията и при трите скали е отрицателна, не много голяма, като повечето резултати са изместени към по-високите стойности, над средната. (*Диаграми № 60, 61, 62*). Резултатите категорично показват, че тези три измерения на приобщаващото образование се разпознават и прилагат, макар и в различна степен от директорите, като начини за структуриране на развитието на образователната институция. Обобщените резултати сочат, че измерението „**приобщаващи култури**“ е застъпено в най- голяма степен в училищата при реализиране на приобщаващото образование.

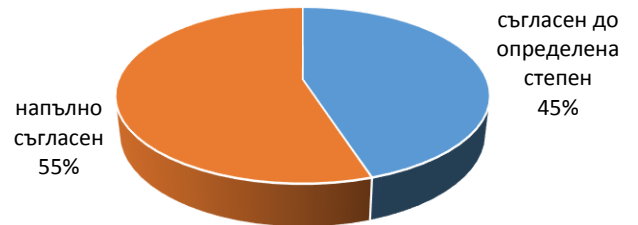
Анализ на резултатите от въпросник за родители

1. Това училище е първият избор за мен и детето ми.

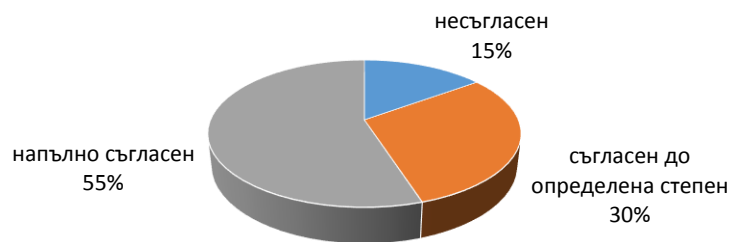
Диаграма № 64

2. Информацията, която получих, когато дойдох за първи път беше отлична.

Диаграма №65

3. Аз и детето ми се чувстваме добре приети в училището.

Диаграма № 66

Резултатите от **Айтем 1** на *Диаграма № 64* сочат, че все още има училища, които отказват прием на ученици с различни увреждания и родителите са принудени да търсят други учебни заведения, което се оказва доста трудна задача, изпълнена с напрежение и тревоги. 45% от родителите заявяват, че информацията, която са получили от учителите на първата среща в училището не е била достатъчна. (*Диаграма № 65*). В повечето случаи те биха искали да са наясно с ресурсите, с които разполага училището за ДПЛР: *видовете специалисти, начина на работа, начина на оценяване, условията за преминаване в по-горен клас и пр.* Повече от половината родители заявяват, че не се чувстват добре приети в училището- те и децата им. Те смятат, че правата им са ограничени в сравнение с другите родители, а децата им са negliжирани. Много отчетлива е тенденцията, именно родители на деца с хиперактивност и дефицит на внимание да са най- недовлетворени от начина, по който са приети в училището. (*Диаграма № 66*).

Диаграма №67

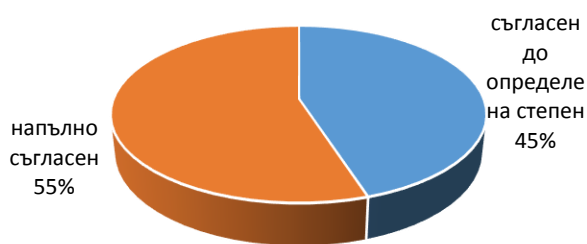
Диаграма № 68

Диаграма №69

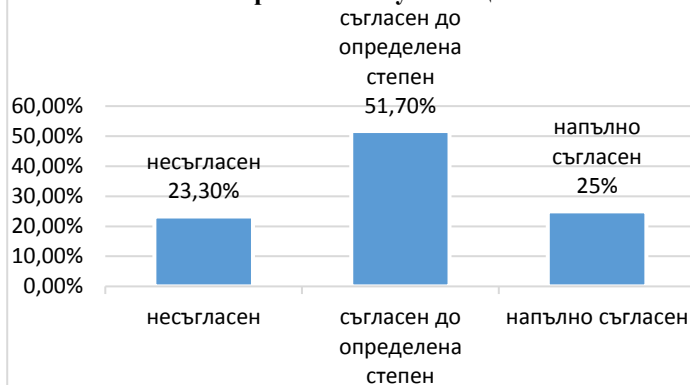
Резултатите от **Айтем 4** показват, че 63,30 % от родителите са напълно съгласни с твърдението- „*Учителите дискутират с мен всички форми и начини на подкрепа за детето ми*“, а 36,70% от тях са съгласни с това, но до определена степен. (*Диаграма № 67*). Сходни с тези са и резултатите от *Диаграма № 68* и *Диаграма №69*. Процентът на несъгласните дава основание да смятаме, че са налице пропуски, относно организирането на ефективна колабурация между училището и семейството. Обикновено това са родители на деца със СОП, за които определените часове за ДПЛР винаги са недостатъчни.

7.Имам пълно доверие на учителите на детето ми и се доверявам на тяхното мнение.

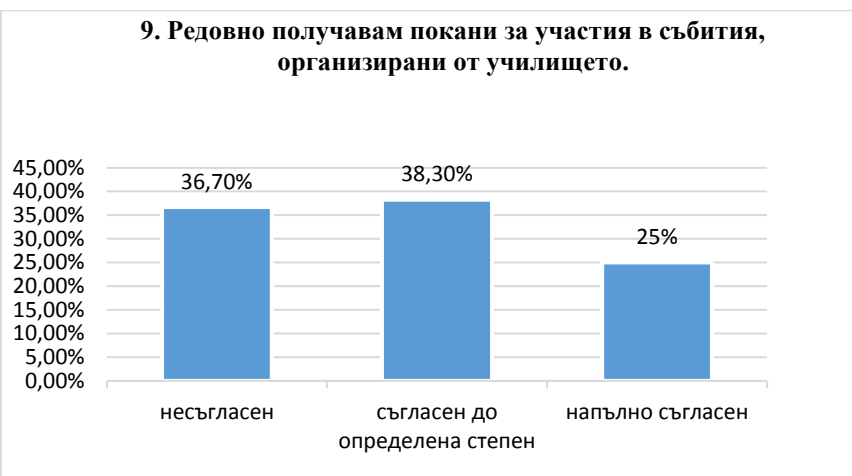
Диаграма №70

8. Информационните материали, които получавам от училището, ме държат в течение за промените в училището.

Диаграма №71

9. Редовно получавам покани за участия в събития, организирани от училището.

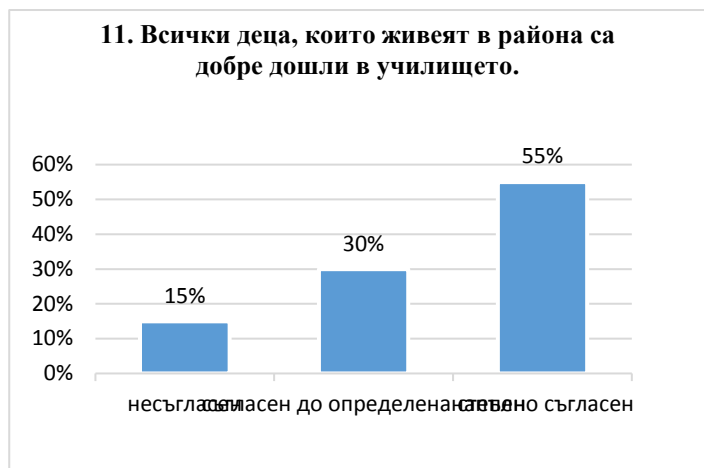

Диаграма №72

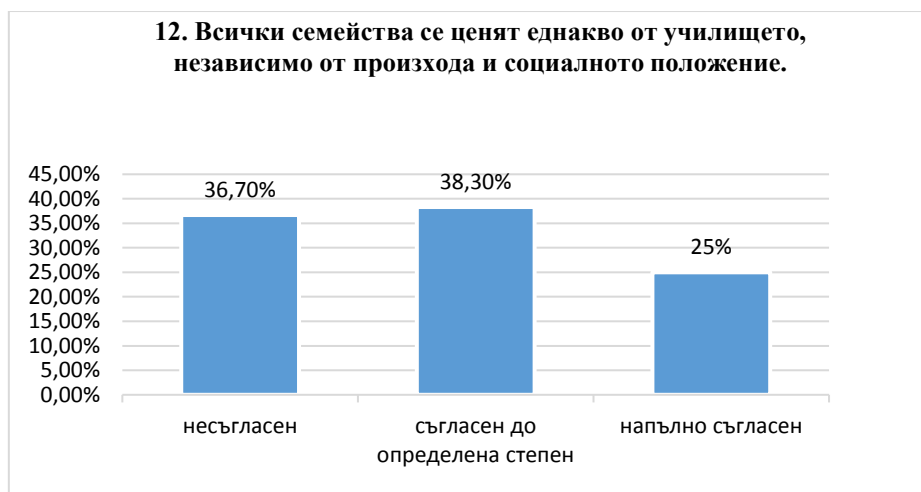
Повече от половината от анкетираните родители имат пълно доверие на учителите и разчитат на тяхното мнение, а 45% се доверяват до определена степен. (**Айтем 7**), (*Диаграма №70*). Значителна част от родителите смятат, че не получават информационни материали от училището, които да ги държат в течение за промените в образователната институция (*Диаграма № 71*). За една част от училищата разработването на такива информационни материали е вече утвърдена и работеща практика, но за други, тя все още е пожелателна, за което говорят и получените данни. Данните от *Диаграма № 72* потвърждават становището, че училищата все още нямат масова практика да организират друг вид събития, като: семинари, кръгли маси, училищни обсъждания, обучения за родители и др., които имат важно значение за информираността и подготовката на родителите на ученици със СОП за включването им в живота на образователната институция.

Диаграма №73

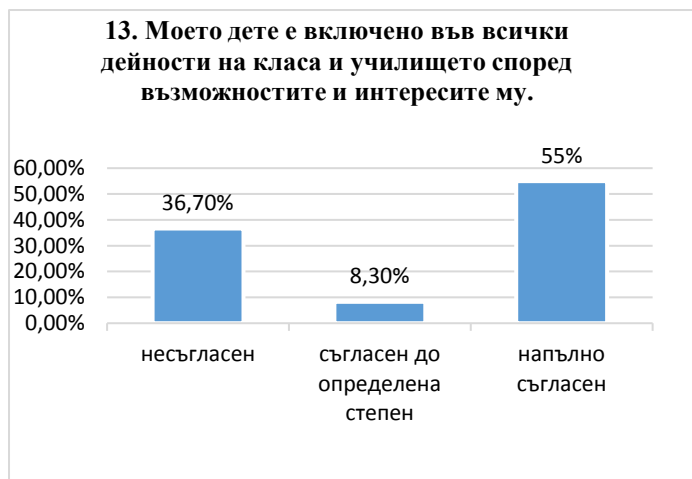

Диаграма №74

Диаграма № 75

Получените данни от **Айтем 10** показват, че 21,70% от родителите заявяват, че децата им не харесват своето училище. Интересен факт представлява това, че именно родители на деца с хиперактивност, дефицит на внимание и аутизъм посочват категорично несъгласие с твърдението, че децата им харесват да бъдат и да се обучават в училището си. (*Диаграма № 73*). Само половината от родителите смятат, че училището е гостоприемно за всички деца от местната общност. (*Диаграма №74*). Резултатите от **Айтем 12**: „*Всички семейства се ценят еднакво от училището, независимо от произхода и социалното положение.*“, са представени в *Диаграма №75*. Процентът на несъгласните с твърдението буди сериозни тревоги.

Диаграма № 76

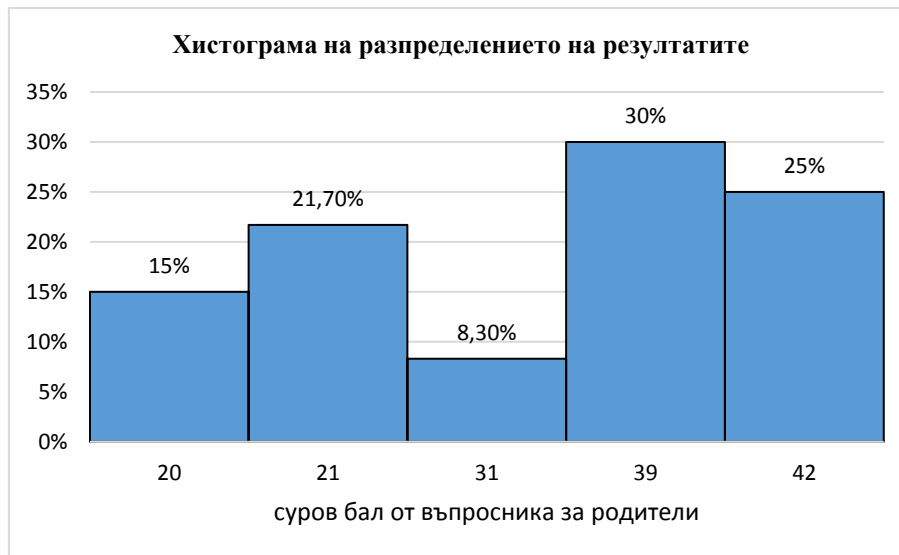

Диаграма №77

36,70% от родителите са на мнение, че децата им не са включвани в дейностите на училището, според техните възможности и интереси. Макар че малко над половината респонденти (55%) дават положителен отговор на твърдението, се отчита сериозен проблем в това отношение, който се потвърждава и от редица наблюдения. (*Диаграма №76*). Учителите имат отговорната задача да насърчават силните страни и уменията на всички деца, дори и на тези, които демонстрират малки или незабележими възможности. По този начин, децата получават увереност и мотивация да дадат най-доброто от себе си в дейности и изяви, организирани за целта. 55% от анкетираните заявяват, че учителите изпълняват тази задача, като насърчават всички деца, 30% от тях са съгласни с това до определена степен, а 15 % категорично заявяват, че не са съгласни с твърдението./ (*Диаграма № 77*).

Психометрични характеристики

Надеждността на въпросника е 0,98- много висока надеждност за практически цели. Разпределението на резултатите не е нормално. За проверка на разпределението е използван метода на Шапиро-Уилк ($\text{sig.} = 0 < 0,05$). Средната стойност е 32,3, минималната е 20, а максималната- 42. Асиметрията е отрицателна и малка (-0,354), което означава че резултатите са изместени съвсем леко към по-големите стойности. Повечето резултати (малко над половината – 55%) са над средната стойност. Обобщените резултати сочат, че една значителна част от родителите не са достатъчно ангажирани с дейностите на училището и по- конкретно, с дейностите по допълнителната подкрепа за техните деца, в резултат на което са отчетени редица бариери в приобщаването.

Диаграма № 78: Хистограма на разпределението на резултатите от въпросника за родители.

Анализ на резултатите от Анкетата за членовете на Обществените съвети в училищата

Айтем №1: „Наясно ли сте със своите права и отговорности като член на обществения съвет?– (62%–„ да“, 34%–„до някъде“, 4%–„не“). Процентът на положителните отговори е сравнително голям, за да се приеме факта, че участието на повечето членове е добре осъзнато. **Айтем №2:** „Получавате ли достатъчно информация от ръководството на училището, за да изпълнявате качествено задълженията си?“. (57%– „да“, 2%– „не“,41%–„донякъде“). Ръководството на училището има задължение да запознае членовете на ОС с всички аспекти на училищния живот- структура, организация, бюджет, приоритети, проблеми и нерешени въпроси, законодателни изисквания и т.н. По този начин ОС ще са добре информирани и много повече мотивирани да работят в полза на училището, учителите и учениците.

Айтем №3: „Разбирате ли организационната структура на училището и отговорностите на учителите“, (61%–„да“, 49%– „ донякъде“ и 0 с „не“). Разбирането на ОС е общо и касае преди всичко: вид на училището- начално, основно, средно, вид на обучението- професионално/общо, роля на директора, учителите и възпитателите, форми на обучение и т.н. Резултатите от **Айтем 4:** „Предприемате ли инициативи за да се запознаете с учителския състав?“-(“да“- 38%, „донякъде“- 53%, „не“-9%)са близки с тези от **Айтем 5** : „Полагате ли усилия да опознаете децата в училището, в това число и децата със СОП?“, („да“-41%, „ донякъде“- 37%, „ не“-22%) Анализът на данните

показва, че членовете на ОС нямат достатъчно информация за децата в училището, в това число и за децата със СОП. Това ограничава тяхната възможност да бъдат максимално полезни в подкрепата си, да имат принос в развитието и поддържането на процеса на приобщаване, както и да го усъвършенстват в бъдеще.

Целта на въпроса: „*Приятни ли са за Вас заседанията на ОС?*“-(**Айтем 6**) е да се проучи атмосферата, в която работи ОС по време на заседания. Ако тя е спокойна, комфортна и позитивна, участниците ще са по-мотивирани и ефективни в изпълнение на поетите ангажименти. Резултатите показват, че работната атмосфера е позитивна.

Айтем 7: „*Считате ли за необходимо в ОС да членуват представители на родителите на децата със СОП?*“ (37%- „да“, 46%- „донякъде“, 17%- „не“). Резултатите показват, че в случая липсва разбиране и нагласи за включването на родителите на децата със СОП в състава на ОС, което може да бъде отчетено като проблем. **Айтем 8:** „*Чувствате ли се компетентни да генерирате политики с намерението за подобряване на приобщаващите култури и практики в училището?*“ (41%- „да“, 12% - „не“, а 47%- „донякъде“). Процентът на колебаещите се и на тези, които категорично дават отрицателен отговор буди тревога- 59%. Резултатът намалява очакванията към тези нови структури, които са създадени с цел, заедно с училищните екипи да детайлизират всичко онова, което се случва в образователната институция и онова, което може да бъде променено, за да се върви към приобщаващо развитие.

Айтем 9: „*Бихте ли се ангажирали с разработването на План за приобщаване на всички деца, в това число и на децата със СОП в училището?*“ (57%- „да“, 30%- „донякъде“, 13%-„не“). **Айтем 10:** „*Смятате ли, че училището разполага с необходимия финансов ресурс за обезпечаване на обучението и подкрепата на всички деца в училището, в т.ч. и на децата със СОП?*“, (91%- „не“, 7%- „донякъде“ и 1%- „да“). Резултатите сочат, че според представителите на ОС финансовият фактор има решаващо значение за дейностите и развитието на образователната институция.

Получените резултати не могат да се приемат като генерализирани за работата на ОС в училищата в другите административни области в страната, тъй като същите се характеризират с неравномерност в социално-икономическото развитие на отделните региони. Въпреки това е възможно да бъдат изведени изводи, според които ОС все още не осъществяват очакваната ефективна подкрепа за образователната институция, въпреки че разполагат с разнообразни ресурси.

Предложеният **адаптиран инструмент за оценка на средата** в емпиричното изследване включва основните и специфични компоненти на приобщаващата образователна среда, като предоставя възможност за тяхното осмисляне, прилагане, оценяване, подобряване, развиване от страна на педагогическите специалисти и другите участници в процеса на приобщаване. Методиката е разработена така, че да обогати знанията и уменията на училищните екипи да организират ефективна подкрепяща образователна среда, включвайки всички ресурси, с които разполага училището-финансови, човешки, материални, външна подкрепа и пр. Освен всичко това, инструментът може да послужи още като:

- **Ръководство** за основните елементи на подкрепящата среда за ученици със СОП, предназначено за директори, координатори по приобщаващо образование, учители и други заинтересовани страни, участници в процеса.
- **Насоки** за първоначална подготовка на учители, на които предстои да работят за първи път с ученици с различни видове увреждания, нарушения и/или затруднения в условията на приобщаващо образование.
- **Чек-лист**, с който контролните образователни органи могат да добият реална представа за състоянието на подкрепящата среда, създадена в конкретното училище за конкретните ученици със СОП.
- **Основа за дискусии** по теми, свързани с *приобщаващо образование и допълнителна подкрепа за личностно развитие за ученици със СОП, специфични стратегии за работа при различни потребности и пр.*“.

В хода на дисертационната разработка е обобщен и описан **модел на приобщаваща образователна среда с 12 специфични компонента на средата** за ученици с нарушено зрение. Специфичните изисквания са изведени от **трите** аспекта на приобщаване, заложи в инструмента за оценка на средата: **физическа модифицирана среда, подход, насочен към ученика и приобщаваща учебна среда** и са представени с методическа и нормативна обосновка. Обобщените и структурирани специфичните компоненти на средата за тази група специални потребности насочват вниманието на ЕПЛР към прилагане на подходящи подходи още в самото начало на подкрепата на тези деца, свързани с оценяване на индивидуалните потребности, определяне на актуалното функциониране на възможностите и избора за подходящо образователното настаняване.

Разгледани са характеристиките на достъпната физическата среда и условията, които в най-голяма степен отговарят на потребностите на тези ученици-архитектурна

достъпност, външен и вътрешен интериор, достъп до информация и комуникация, достъп до учебни програми, разумни улеснения, технически средства, методики и специалисти. Описани са подробно стратегии на учене и преподаване, които са работещи-предварително проучени и апробирани в педагогическата практика.

Моделът е разработен съвместно с учител на ученици със зрителни нарушения, член на РЕПЛРДУСОП към РЦПППО- Пазарджик и предложен на 37 ЕПЛР на деца и ученици със зрителни проблеми в област Пазарджик. Неговото приложение в практиката отчита целенасочена ДПЛР и структуриран подход при организиране на стимулираща и най- малко ограничаваща среда за тези деца, съобразно наличните ресурси на конкретната образователна институция.

Изводи

1. Приобщаващата образователна среда може да осигури ефективни и устойчиви резултати при ученето и участието на учениците със СОП в дейностите на училището, при условие че бъде организирана в контекста на различните аспекти на приобщаване, а именно:

- *Обща приобщаваща среда*
- *Приобщаваща социална среда*
- *Физическа среда, благоприятна за ученика*
- *Подход, насочен към ученика*
- *Приобщаваща учебна среда*
- *Среда, отворена към семейството*

В дисертационната разработка тези аспекти на приобщаване са дефинирани и се разглеждат като компоненти на приобщаващата образователна среда за ученици със СОП- общи и специфични, които са неделими, взаимосвързани и синергични. Тяхното своевременно и едновременно осигуряване в процеса на приобщаване прави ученето и участието на тези ученици достъпно и качествено.

Приложеният инструмент за оценка на средата е разработен в контекста на разбирането на понятието за „приобщаваща образователна среда“, формулирано в българската образователна нормативна уредба, с проксималните процеси за учениците и е съобразен с условията в българското училище. В тази връзка, учителите могат да го прилагат сами, като:

- ✓ Анализират състоянието на приобщаващата среда като цяло и нейният подкрепящ ефект за всички ученици в училището.
- ✓ Определят до каква степен осигурените дейности по ДПЛР отговарят на принципите и законодателните стандарти на приобщаващо образование в България.
- ✓ Фиксират бариерите и проблемите, които биха могли да възникнат и да пречат за ученето и участието на учениците с по-малки възможности.
- ✓ Набелязват и подреждат по значимост областите, в които е необходимо подобряване на средата и училищните практики.
- ✓ Определят приоритети за промяна и усъвършенстване на образователната институция.

2. Инструментът за оценка на средата е ефективен механизъм за обогатяване на знанията и уменията на училищните екипи, необходими за организиране на приобщаваща образователна среда за учениците със СОП и подобряване на приобщаващите практики в общообразователното училище.

По пътя на своето развитие училището все повече се обособява като самостоятелна образователна организация, чието успешно ръководене изисква притежаване на различни умения и компетентности от страна на училищните директори. Анализът на резултатите потвърждава **схващането**, че:

3. Училищните ръководители играят ключова роля при прилагане на приобщаващото образование и гарантиране на неговото устойчиво развитие в училищата, които ръководят.

Ако директорите не приемат философията на приобщаващото образование, то училищните екипи, с които работят също не са достатъчно вдъхновени и мотивирани да организират и реализират качествена приобщаваща образователна среда, която в максимална степен да задоволи различните потребности, които могат да бъдат открити в училището, и обратно.

4. Училището само по себе си не може да компенсира проблемите в приобщаването на различните деца. Решенията изискват засилено партньорство със семейството и местните общности, основано на споделени отговорности.

5. Прилагането на обобщени модели на приобщаваща образователна среда за различни специални потребности оптимизира работата на педагогическите

специалисти, структурира училищните приобщаващи практики и подобрява качеството на подкрепящата среда в общообразователното училище.

Анализът на резултатите от цялостното изследване установи, че **могат да бъдат потвърдени издигнатите хипотези.**

Хипотеза-1: *Приема се, че приобщаващата образователна среда за ученици със СОП в общообразователното училище има многокомпонентна структура, чиито елементи са неделими, взаимосвързани и синергитични, е потвърдена.* Всеки компонент, включен в Инструмента за оценка на средата, представя различни аспекти на приобщаването на учениците със СОП в общообразователното училище и всеки един има конкретно значение и принос за това. Липсата на който и да е от тях, води до сериозни бариери пред включването и участието. Налице е разбиране, че ефективното приобщаване изисква едновременното прилагане на всички компоненти на приобщаващата средата, които са неделими и в синергична връзка.

Хипотеза-2: *Предполага се, че ако фамилните и местни общности бъдат активно ангажирани с приобщаващите дейности, то подкрепящият ефект за училището при реализиране на подходяща приобщаваща среда за учениците със СОП, би бил по- висок, е потвърдена.* Резултатите сочат, че значителна част от родителите все още не са достатъчно ангажирани с дейностите на училището и по- конкретно, с дейностите по допълнителната подкрепа за техните деца. Отчетени са редица бариери в приобщаването на учениците със СОП, когато родителите не участват в процеса, а също и когато не се използват до край ресурсите на местните общности, близки до училището.

Хипотеза-3: *Счита се, че качеството на приобщаващата образователна среда за учениците със СОП е в пряка корелация с приобщаващата култура на образователната институция, е потвърдена.* Само при споделени ценности, свързани с приемане на различието, може да се случи качествено приобщаване и това е осъзнат факт от повечето представители на училищната общност, според получените данни. Тези респондентите, които споделят културни ценности, показват повече компетентности при организиране на приобщаваща образователна среда за учениците със СОП.

Хипотеза-4: *Приема се, че прилагането на адаптираният инструмент за оценка на средата, ще повиши ефективността на приобщаващите училищни практики, насочени към учениците със СОП, е потвърдена.* Инструментът за оценка на средата включва основните и специфични компоненти на приобщаващата образователна среда, като предоставя възможност за тяхното осмисляне, прилагане, оценяване, подобряване,

развиване от страна на педагогическите специалисти и другите участници в процеса на приобщаването. Методиката е разработена така, че да обогати знанията и уменията на училищните екипи, необходими за организиране на ефективна подкрепяща среда за всички ученици, включвайки всички ресурси, с които разполага училището-финансови, човешки, материални, външна подкрепа и пр.

Хипотеза-5: *Допуска се, че практическото приложение на **обобщени модели** на приобщаваща образователна среда (с общи и специфични компоненти) за ученици с различни специални потребности, ще оптимизира допълнителната подкрепа за личностно развитие на тези ученици, е потвърдена.* В представения модел на приобщаваща образователна среда са обобщени и структурирани специфичните компоненти на средата за ученици със зрителни проблеми. Моделът насочва вниманието на ЕПДР към прилагане на подходящи подходи още в самото начало на подкрепата на тези деца, свързани с оценяване на индивидуалните потребности, определяне на актуалното функциониране на възможностите и избора за подходящо образователното настаняване. В него са разгледани характеристиките на достъпната физическата среда и условията, които в най-голяма степен отговарят на потребностите на тези ученици-архитектурна достъпност, външен и вътрешен интериор, достъп до информация и комуникация, достъп до учебни програми, разумни улеснения, технически средства, методики и специалисти. Описани са подробно стратегии на учене и преподаване, които са работещи-предварително проучени и апробирани в педагогическата практика.

Нулева хипотеза-0: *Нормативно регулираната допълнителната подкрепа за личностно развитие на учениците със СОП структурира приобщаващата образователна среда и не се нуждае от допълнителни концепции, е отхвърлена.* Настоящото проучване потвърждава необходимостта от перманентна подкрепа за общообразователните учители, които се нуждаят не само от нормативна осигуреност на приобщаващите дейности, но и от методически насоки за тяхното изпълнение.

Заклучение

Приобщаващото образование е съвременното разбиране за качествено обучение. Всяко дете има право на приобщаващо образование в подкрепяща и ресурсно осигурена среда, която да отговори на всяко негово различие и потребност.

Въпреки че се изпълняват редица мерки, свързани с реализиране на процеса на приобщаване, предизвикателствата пред училищните екипи в това отношение продължават да са големи. Всеки клас е съвкупност от различия и децата все по-често демонстрират сложната картина на своите нужди. Доказано е, че социалното включване на учениците със СОП не може да бъде постигнато, когато тяхното участие е възпрепятствано поради отрицателни нагласи към уврежданията и изключваща училищна среда. Постиженията на тези деца в академичен и социален план се насърчават тогава, когато действително са налице приобщаващи политики и практики, училищната култура е приобщаваща, а учителите прилагат приобщаващи педагогически подходи. Отговорността за изграждането на ефективна приобщаваща образователна среда трябва да се споделя от всички участници в процеса – *учители, непедagogически персонал, управленски кадри, други фактори, вземащи решения в управленските образователни процеси, родителски, местни общности и пр.* Необходимо е всички те да бъдат активно ангажирани в диалог и също да получават подкрепа, която да ги мотивира да допринасят лично и колективно за разширяване на достъпа до образование и утвърждаване на равнопоставеността така, че всеки ученик да може да реализира своя пълен потенциал.

Препоръки за практиката

- Осигуряване на постоянна методическата подкрепа за училищните екипи от страна на специалистите от РЕПЛРДУСОП към РЦПППО, а също и от др. външни институции и организации.
- Разработване и прилагане на ефективни училищни програми, насочени към привличане на родителите и различните общностни групи в подкрепа на училището.
- Изготвяне на обобщени модели на приобщаваща образователна среда за различните специални потребности от специалистите на РЕПЛРДУСОП към РЦПППО, които да бъдат предоставени на училищните ЕПЛР, с цел оптимизиране на ДПЛР.
- Внедряване на Инструмента за оценка на приобщаващата образователна среда в училищните практики, с цел подобряване качеството на обучение на учениците със СОП.

Принос на дисертационния труд

1. Научно-теоретични приноси

- Проучени са международни и държавни документи, регламентиращи правото на учениците с различни видове увреждания, нарушения и/ или затруднения да се обучават в ресурсно осигурена общообразователна среда, отговаряща на различните потребности и интереси.
- Обобщено и интерпретирано е понятието за „приобщаваща образователна среда“ и нейната ключова роля за ученето и развитието на учениците със СОП.
- Констатирано е, че приобщаващата образователна среда за ученици със СОП в общообразователното училище има многокомпонентна структура, като са изведени и обобщени общите и специфичните компоненти на средата.

2. Научно-практични приноси

- Адаптиран и приложен е **екосистемен модел** на приобщаващото образование в училищна възраст, организиран в пет измерения.
- Адаптиран и приложен е **Инструмент за оценка** на приобщаващата образователна среда за ученици със СОП.
- Изготвен е **обобщен моден на приобщаваща образователна среда** със специфични компоненти за ученици със зрителни нарушения

Списък на авторските публикации по темата на дисертационния труд

1. Колчакова, Г.(2019). *Обществените съвети като подкрепящи структури на училището за развитие на Приобщаващото образование на ученици със специални образователни потребности.* Университетско издателство „ Паисий Хилендарски“, Сборник доклади от осми студентски научен форум, 2019, стр.482-489, ISBN 978-619-202-454-3
2. Колчакова, Г.(2019). *Подкрепяща образователна среда за ученици с множествени увреждания.* Сборник „ Създаване на по- добро качество на живот на деца и лица с тежки интелектуални и множествени увреждания. (под печат)
3. Колчакова, Г. (2019). *Модел за оценка и анализ на приобщаващата образователна среда за ученици със специални образователни потребности в общообразователното училище.* Издателство „ ЕКС-ПРЕС“- Габрово, 2019, Сборник с научни доклади, (трета книга)на АПСС, стр.256-262, ISBN 978-954-490-643-6
4. Колчакова, Г. (2019). *Анализ на резултати от оценка на общата приобщаваща среда за ученици със специални образователни потребности в училището- експериментално проучване.* Сборник „Ресурсните учители и съвместното преподаване в Приобщаващото образование“- НАРУ, (под печат)

Литература

1. Гибсон, Д. (1988) Теорията на възможностите
2. Гърбачева, А. (2015) Екологичният подход в инклузивното образование, Изд. АИО, В. Търново
3. Делчева, Т., Динчийска, С. и др. (2019) Технология на Педагогическо взаимодействие, Изд. Аксес Консул, София
4. Декларацията и Рамка за действие за образование при специални потребности, Саламанка, Испания, 1994
5. Закон за предучилищното и училищното образование, 2016
6. Левтерова, Д., Атанасова, Ж., Тричков, И. (2016) Стратегии за работа с деца и ученици със СОП, университетско изд. „Паисий Хилендарски“, Пловдив
7. Международната класификация на човешката функционалност, уврежданията и здравето (ICF) на Световната здравна организация, 2001
8. Наредба за приобщаващото образование, 2017
Радулов, В., (2017) История на педагогиката на зрително затруднените, Издателство “Феномен“, София,
9. Стандартни правила за равнопоставеност(1993)
10. Янкова, Ж., (2016) Помощни средства и технологии в обучението на деца и ученици със специални образователни потребности, Стара Загора, 3,
11. Ясвин, В. (2001) Образователная среда от моделирования к проектированию, Изд. „Смъйсл“, Москва
12. Booth and Ainscow, 2011 Индекс на приобщаването
13. www.europen-agency.org -*Europen Agency for special needs and inclusive education*
14. [96.https:// ec.europa.eu/ info/ education- bg](https://ec.europa.eu/info/education-bg)
15. [97.www.unesco.org/ education/](http://www.unesco.org/education/)